

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

בדווים ובדווים-פלאחים בתהליך העיור בנגב

יוסף בן-דוד ועמירם גונן

ירושלים, מאי 2001

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

The Urbanization of the Bedouin and Bedouin-Fallakhin in the Negev

Yosef Ben-David and Amiram Gonen

עריכת לשון: יהודית שטרנברג
עורכת אחראית: שונמית קרין
הכנה לדפוס: רותי לרנר
הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 3/29 Publication No.
ISSN 0792-6251

© 2001 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ
רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 02-5666243 פקס: 02-5666252
office@fips.org.il
www.fips.org.il

על המחבר

ד"ר יוסף בן-דוד – חוקר החברה הבדווית ותרבותה. פרסם ספרים ומאמרים על נושאים אלה.
פרופ' עמירם גונן – פרופסור לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים וראש מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

על המחקר

במסגרת תכנית המחקרים של מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות על הערבים בישראל הכינו יוסף בן-דוד ועמירם גונן מחקר על תהליך העיור בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב מן הבחינה החברתית-תרבותית. המחקר מעלה כי קיימים הבדלים משמעותיים בין שתי קבוצות המוצא הראשיות בקרב אוכלוסייה זו, אשר נבדלות בתרבותן ובאורח חייהם – הבדווים והבדווים-פלאחים. עד שנות השבעים היו הבדווים-פלאחים בני-חסותם של הבדווים. בעקבות ההקמה של העיירות הבדוויות החדשות בנגב היו אלה הבדווים-פלאחים אשר נטו לעבור אליהן מן הפזורה בהשוואה לבדווים, אשר ראו עיירות אלה כבלתי הולמות את אורח חייהם ושאיפותיהם ליישובים כפריים. כתוצאה מכך יצאו רוב הבדווים-פלאחים להשתקע בעיירות ואילו רוב הבדווים נשארו בפזורה. החיים בעיירות החדשות זרזו את תהליך האמנציפציה של הבדווים-פלאחים מחסותם של פטרוניהם לשעבר הבדווים. כך בלי משים היה העיור לגורם חשוב לתמורות מבניות חשובות בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב. החיים בצוותא של שתי קבוצות המוצא ביישובים בהם מתקיימת מסגרת מוניציפלית, עשתה את הבדווים-פלאחים לבני-תחרות ושותפים במשחק הדמוקרטי של השלטון המקומי דבר שהיו מנועים ממנו עת ישבו מחוץ לעיירות, כאשר המנהיגות הבדווית החזיקה בידיה את מוסרות השלטון הפנימי. הבדווים, שנשארו בפזורה ונמנעו עד כה מלהשתקע בעיירות, מבקשים לעצמם יישובים כפריים בהם יוכלו לנהל את חייהם במסגרות שבטיות הומוגניות משלהם ללא תחרות עם מי שלא מזמן היו בני-חסותם.

על המכון

המודעות בדבר חשיבותו של מחקר מכוון למדיניות גוברת והולכת, לא רק בקרב חוקרים וקובעי מדיניות אלא גם בקרב קרנות ציבוריות ופרטיות. קרן פלורסהיימר, שבראשה עומד ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר, יזמה את ייסודו של מכון מחקר שיתר כזו במחקרים העוסקים בסוגיות-מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות וההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; ממשל ופיתוח מקומי בישראל; תכנון מרחבי בישראל; הערבים בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (יו"ר), עו"ד י' עמיהוד בן-פורת (סגן יו"ר), מר דוד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר ומר הירש גודמן, העורך-מייסד של ה"גרופסלם ריפורט". ראש המכון הוא פרופ' עמירם גונן, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' שלמה חסון, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

רשימת פרסומים על הערבים בישראל

1. מגמות בתפרוסת האוכלוסייה הערבית בישראל, עמירם גונן וראסם חמאיסי, 1992.
2. מרכזי פיתוח חבליים משותפים ליישובים יהודיים וערביים בישראל, עמירם גונן וראסם חמאיסי, 1992.
3. לקראת בסיס חבלי לפיתוח וניהול ביוב ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאיסי, 1993.
4. לקראת מדיניות של מוקדי עיור לאוכלוסייה הערבית בישראל, עמירם גונן וראסם חמאיסי, 1993.
5. הערבים בישראל בעקבות כינון השלום, עמירם גונן וראסם חמאיסי, 1993.
6. מתכנון מגביל לתכנון מפתח ביישובים ערביים בישראל, ראסם חמאיסי, 1994.
7. עידוד היזמות ביישובים הערביים בישראל, דן צ'מנסקי וראסם חמאיסי, 1994.
8. סוגיות בתכנון ובפיתוח יישובים בישוב הפלסטיני המתהווה, ראסם חמאיסי, 1994.
9. מערכת החינוך הערבי בישראל: מגמות וסוגיות, מאג'ד אלחאג', 1994.
10. ביזור התכנון ברשויות מקומיות ערביות בישראל, דוד ג'אנר-קלונר, 1994.
11. מערכת החינוך הבדווית בנגב: המציאות והצורך בקידומה, יוסף בן-דוד, 1994.
12. הערבים בישראל בשוק העבודה, נח לוין-אפשטיין, מאג'ד אלחאג' ומשה סמיונוב, 1994.
13. הכנת תכניות לימודים במערכת החינוך הערבי בישראל: תמורות והמלצות, מאג'ד אלחאג', 1994.
14. לקראת חיזוק השלטון המקומי ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאיסי, 1994.
15. יהודים וערבים בשכונה מעורבת ביפו, אורלי הדס ועמירם גונן, 1994.
16. פיתוח תשתית התחבורה ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאיסי, 1995.
17. החינוך בקרב הערבים בישראל, מאג'ד אלחאג', הוצאת מאגנס ומכון פלורסהיימר, 1996.
18. לקראת בנייה רוויה ביישובים הערביים בישראל, יצחק שגל ואמין פארס, 1996.
19. ערים פלסטיניות חדשות בצד קיימות, ראסם חמאיסי, 1996.
20. מדיניות השיכון והערבים בישראל 1948-1977, זאב רוזנהק, 1996.
21. הבדלים במשאבים ובהישגים בחינוך הערבי בישראל, ויקטור לביא, 1997.
22. המתח בין בדוי הנגב למדינה: מדיניות ומציאות, אבינועם מאיר, 1999.
23. דרך 6 והיישובים הערביים: איום או מנוף? ראסם חמאיסי, 1999.
24. בדוים ובדוים-פלאחים בתהליך העיור בנגב, יוסף בן-דוד ועמירם גונן, 2001.

תוכן העניינים

7	מבוא: משמעויותיו והשלכותיו של תהליך העיור בנגב
8	ההשלכות העיקריות של האבחנה בין בדווים לבדווים-פלאחים
8	א. בדווים – בעיקר בפזורה, ובדווים-פלאחים – בעיקר בעיירות
8	ב. האצת האמנציפציה של הבדווים-פלאחים
9	ג. יחסים חדשים בין בדווים-פלאחים לבדווים – תחרות תוך שיתוף
9	משמעויות לתכנון
11	1 בדווים ובדווים-פלאחים במבט היסטורי
11	היחסים בין נוודים לפלאחים בעולם הערבי
12	היחסים בין בדווים לבדווים-פלאחים בנגב
17	2 עיור מפריד בין בדווים לבדווים-פלאחים
17	הקמת העיירות הבדוויות החדשות
19	דפוסים גאוגרפיים של עיור דיפרנציאלי
21	הסיבות להימנעות הבדווים מלהשתקע בעיירות
21	א. חששם של הבדווים מפגיעה בהסדר הקרקעות
22	ב. היצמדות למסורת
23	ג. זכות ראשונים למי: לבדווים או לבדווים-פלאחים?
24	ד. הימנעות משכנות מיידית עם בדווים-פלאחים
25	הבדלים בין-שבטיים בתהליך ההשתקעות בעיירות
33	3 יחסים מתוחים בעיירות
31	מתחים בין בדווים לבדווים-פלאחים בעיירה חורה
33	קשיים בשילוב חברתי-תרבותי
34	4 תחרות ושיתוף במישור המוניציפלי
36	תחרות אלקטורלית בזירת השלטון המקומי
39	קואליציה במקום אינטגרציה
42	א. קואליציות בדוויות-פלאחיות ברהט ובתל-שבע
44	ב. קואליציה בדווית ובדווית-פלאחית בכסיפה
45	ג. בכורה בדווית-פלאחית בלקייה ובערוער
43	סיכום ומסקנות
47	רשימת מקורות

לוחות ומפה

16	לוח 1: שבטים בדווים ושבטים בדווים-פלאחים בנגב, 1999
21	לוח 2: האוכלוסייה הבדווית והבדווית פלאחית בעיירות ובפזורה, 1998
22	לוח 3: משקי בית בעיירות הבדוויות בנגב לפי קבוצת מוצא, ספטמבר 1999
29	לוח 4: אוכלוסיית השבטים הבדווים והבדווים-פלאחים בנגב, בפזורה ובעיירות, 1998
32	מפה 1: עיירות ומתחמים שבטיים של האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב

מבוא: משמעויותיו והשלכותיו של תהליך העיור בנגב

מאז אמצע שנות הששים עסוקה מדינת ישראל בתהליך של יישוב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב במספר יישובים עירוניים חדשים, הידועים בשמם העממי – 'העיירות הבדוויות'. מתחילתו, רצוף תהליך זה בעיות רבות ומכשלות קשות. אחת הסיבות לבעיות ולקשיים אלה כרוכה בהרכבה התרבותי-החברתי של האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב. שלא כמו שבטי הבדווים בצפון הארץ, שכל אחד מהם מהווה קבוצה תרבותית הומוגנית, הנבדלת באופן תרבותי מתושבי הכפרים (הפלאחים) ומתושבי הערים, האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב היא הטרוגנית מן הבחינה התרבותית. באוכלוסייה זו מתגוררות, זו בצד זו, שתי קבוצות תרבותיות: **הבדווים**, הידועים כ'מקוריים', 'טהורים' או 'אמיתיים', ו**הבדווים-פלאחים**, שהסתפחו אל הבדווים במהלך מאתיים השנים האחרונות ומוצאם מן הכפרים ומן הערים שבשולי הנגב וכן ממצרים, מירדן ואף מארצות המגרב (מרקס, 1974). הבדווים היו הראשונים להשתקע בנגב; הבדווים-פלאחים הגיעו לאחר מכן. ולכן, בצד רוב היחידות ותת-היחידות השבטיות הבדוויות נמצאות יחידות ותת-יחידות שבטיות ומשפחתיות של בדווים ממוצא פלאחי.

כדי להקל על הדיון בחיבור זה ולמען הפשטות, ננהג על פי המקובל בשטח ונקרא 'בדווים' למי שמזוהים כבדווים במוצאם, ו'בדווים-פלאחים' למי שהבדווים מייחסים להם מוצא פלאחי. לשתי הקבוצות יחד נקרא 'האוכלוסייה הערבית-בדווית'. את היישובים העירוניים החדשים שקמו בנגב מאז שנות הששים נכנה בשם השגור 'העיירות הבדוויות' או 'העיירות', מבלי להתחשב בהרכב התושבים לפי מוצאם הגנאלוגי. ראוי להדגיש, כי שתי הקבוצות הן חלק מן האוכלוסייה הערבית-הפלסטינית בישראל ובשטחים.

עד שנות הששים, שררו בין שתי הקבוצות יחסים של פטרונות וחסות. הבדווים-פלאחים היו בני חסותם של פטרונים, הבדווים המקוריים, וקיבלו על עצמם פטרונות זו, תוך הכרה בעליונות מעמדם של הבדווים במסגרות השבטיות השונות. הפטרונות הייתה על בסיס שבטי. כל משפחה או חמולה ממוצא פלאחי נספחה לשבט בדווי מסוים והייתה בת חסותו של ראש השבט. יחסי פטרונות-חסות התקיימו גם ברמה של יחידה שיוכית בדווית, מצומצמת יותר מזו השבטית, קרי: בית-האב, החמולה או המשפחה המורחבת.

בין שתי קבוצות התרבות האלה, הבדווים והבדווים-פלאחים, התקיימו במשך שנים רבות יחסים אמביוולנטיים – איבה תרבותית וחברתית, מחד גיסא, וסימביוזה תפקודית מבחינה כלכלית וביטחונית, מאידך גיסא. אולם תמיד נשמרה אבחנה ברורה בין שתי הקבוצות, הן מבחינה תפקודית-כלכלית והן מבחינה חברתית-תרבותית. עם זאת, ראוי להדגיש, כי הבדווים-פלאחים, מאחר שישבו בקרב הבדווים המקוריים במשך דורות רבים, אימצו רבים ממנהגי התרבות של הבדווים והטמיעו אותם בתוכם. כתוצאה

מתהליך ההטמעה, קשה לעתים למי שאינו חי בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית להבחין בחיי היום-יום בין מי שהוא בדווי במוצאו לבין מי שהוא פלאח במוצאו, אלא אם כן ידועים שמו של בית האב, שם החמולה או שם השבט – פרט המסגיר בברור את המוצא.

הבדווים והבדווים-פלאחים, שני רכיבי המוצא הראשיים בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב, שומרים בדבקות על האבחנה ביניהם עד ימינו אלה. יעידו על כך הכינויים הנלווים לכל אחת משתי הקבוצות. כינויים אלה הם רבים, אך העיקריים שביניהם מתייחסים אל גוון העור האופייני לכל אחת מן הקבוצות. הבדווים-פלאחים מכנים את הבדווים בשם 'סומראן' ('שחרחרים'); הבדווים מכנים את הבדווים-פלאחים בשם 'חומראן' ('אדמוניים'). לאבחנה בין שתי הקבוצות היו השלכות רבות על תהליך ההשתקעות בעיירות. מחקר זה מתמקד בשרטוט השלכות אלה ובמשמעויות שיש להן ביחס לעיצוב המדיניות העתידית של תהליך ההתיישבות המתוכננת בקרב האוכלוסייה הבדווית בנגב.

ההשלכות העיקריות של האבחנה בין בדווים לבדווים-פלאחים

נקדים ונציין במבוא זה שלוש השלכות עיקריות של האבחנה בין בדווים לבדווים-פלאחים על דפוסי ההשתקעות של האוכלוסייה הערבית-בדווית בעיירות החדשות בנגב.

א. בדווים – בעיקר בפזורה, ובדווים-פלאחים – בעיקר בעיירות

בראשית תהליך ההתיישבות בעיירות הבדוויות נרתמו הבדווים-פלאחים לתהליך ההשתקעות ביישובים אלה, ואילו הבדווים היססו מלהצטרף למגמה זו. רובם העדיף להישאר בפזורה הבדווית, באותם מאהלים מפוזרים על פני צפון-מזרח הנגב, אשר עם השנים היו למקבצים קטנים של פחונים, צריפים ובתים. נראה כי כתוצאה מכך התגבש והלך דפוס גאוגרפי חדש בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב. אם במשך דורות רבים התגוררו הבדווים והבדווים-פלאחים בכפיפה אחת, בשל אופיים של יחסי הפטרונות-חסות ובשל התלות הכלכלית ההדדית ביניהם, הרי שבמשך הזמן התחוללה הפרדה מרחבית ניכרת ביניהם. הבדווים-פלאחים הם כיום בעיקר תושבי עיירות, ואילו רוב הבדווים יושבים עדיין מחוץ לעיירות, במקבצים יישוביים זעירים או גדולים יותר, המפוזרים על פני צפון-מזרח הנגב. בשל הפיזור הרב של מקבצים יישוביים אלה הם מכונים יחד בשם 'הפזורה הבדווית' או בקיצור 'הפזורה'.

ב. האצת האמנציפציה של הבדווים-פלאחים

המעבר לעיירות גרם לקפיצת מדרגה בתהליך האמנציפציה של הבדווים-פלאחים. במהלך שנות הששים, לקראת הקמת העיירות החדשות, מכרה המדינה מגרשים במחירים נוחים, ובתחילה אף בתשלומים, לכל מי מקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב, בדווים או בדווים-פלאחים, שהיו מעוניינים להתיישב ביישובים מתוכננים אלה. כך הפכו לראשונה הבדווים-פלאחים שהתיישבו בעיירות לבעלי קרקע משלהם. ממעמד של מחוסרי קרקע הם עלו למעמד של בעלי 'טריטוריה משפחתית'. את מעמדם החדש לא קבע רק ערכם הכספי של מגרשי הבנייה שקיבלו אלא אף ערכם הסמלי, שהוא בעל משקל רב ביותר בעיני הבדווים ובעיני הבדווים-פלאחים. בעיני הבדווים, אדם ללא אדמה הוא משולל מעמד, ונחיתות זו תרדוף

אותו תמיד. הבעלות על הקרקע, שאותה יכלו הבדווים-פלאחים לממש בעיירות, הייתה מרכיב חשוב באמנציפציה שלהם בתוך החברה הערבית-בדווית בנגב.

המגורים בעיירות העניקו למי שגרו בהן זכות להשתתף בבחירות המקומיות וליטול חלק מלא בניהול החיים המוניציפליים. בעיירות החדשות, אין הבדווים-פלאחים תלויים יותר בבדווים לצורך פרנסתם מחקלאות או ממקנה, ויחסי החסות-פטרונות שוב אינם מתקיימים, שכן הבדווים-פלאחים החלו משתלבים ביתר שאת בכלכלה האזורית. רבים מן הבדווים לא קיבלו באהדה רבה את הזכויות שניתנו לבדווים-פלאחים – זכות הקניין על מגרשי בנייה וכן הזכות לבחור ולהיבחר במסגרת השלטון המקומי – לאחר שבמשך דורות היו הבדווים בעלי הזכויות היחידים בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב.

ג. יחסים חדשים בין בדווים-פלאחים לבדווים – תחרות תוך שיתוף

לאופיו החברתי-תרבותי של תהליך ההתיישבות של האוכלוסייה הערבית-בדווית בעיירות החדשות יש השלכה נוספת, הנגזרת משתי ההשלכות הקודמות – היחסים שנוצרו בין הבדווים-פלאחים לבדווים בעיירות החדשות. אותם בדווים שבכל זאת עברו להשתקע בעיירות מוצאים עצמם בתנאים תרבותיים-חברתיים חדשים. משקלם הדמוגרפי של הבדווים-פלאחים בעיירות גדל והולך, בעוד שמעמדם הפטרוני של הבדווים והבלעדיות שהייתה להם בבעלות על הקרקע נשחקים והולכים. המגורים של בדווים ושל בדווים-פלאחים בכפיפה אחת ביישובים החדשים הפכו לרוויי מתח. מצב זה מעורר תסיסה ותחרות בין שתי הקבוצות על השליטה בעמדות כוח שלטוניות וכלכליות בעיירות. התחרות מלווה לעתים בשיתוק החיים המוניציפליים ובשיבוש היחסים החברתיים. אך עם זאת, צומחות מדי פעם מסגרות של שיתוף פעולה בין בדווים-פלאחים לבדווים, בעיקר במישור הפוליטי. קואליציות אלקטורליות בין בדווים לבדווים-פלאחים נוצרו בשנים האחרונות בכמה מן העיירות החדשות, ואף רבים המקרים של חציית גבולות שיוכיים בעת ההצבעה בבחירות – בדווים-פלאחים הצביעו עבור מועמד בדווי, ואילו בדווים הצביעו עבור מועמד בדווי-פלאחי. יש להדגיש, כי קואליציות אלקטורליות שכאלה אינן קבועות אלא מזדמנות, והן משנות את הרכבן בהתאם לנסיבות הפוליטיות ולאינטרסים המידיים.

משמעויות לתכנון

למגורים של בדווים ובדווים-פלאחים באותה עיירה, ולעתים אף באותה שכונה, יש מחיר חברתי ופוליטי בשלב היסטורי-תרבותי זה, שבו קיימת עדיין אבחנה ברורה ומלאה מתח ותחרות, לעתים אף עוינות, בין שתי הקבוצות. על כן, יש מקום לבחון מחדש את המשך יישום הרעיון של יצירת יישובים הטרוגניים עבור האוכלוסייה הבדווית בנגב, על שני רכיביה התרבותיים הראשיים. מוצע כאן להרחיב את אפשרות יישובם של אלה שנותרו בפזורה, תוך מאמץ להבחין, עד כמה שניתן, בין קבוצות התרבות. יש לאפשר קיומם של יישובים שבהם גרים בני קבוצה תרבותית אחת, לפחות בשלבים הראשונים של ההקמה. מאחר שרוב העיירות הקיימות הפכו ליישובים בעלי אוכלוסייה בדווית-פלאחית ניכרת ומשמשים על כן מקום מתאים ליישוב בדווים-פלאחים נוספים מן הפזורה, נראה כי האתגר הנוכחי הוא לבחון את אפשרות הקמתם של יישובים אשר ישמשו את הבדווים שנותרו בפזורה ומונים כיום למעלה מ-60,000 נפש. לחילופין, ניתן להקים ביישובים החדשים שכונות בדוויות המובחנות מן השכונות הבדוויות-פלאחיות. דגם יישובי זה עשוי למשוך את הבדווים שיושבים כיום בפזורה ונמנעו עד כה לעבור אל היישובים החדשים, הן בשל היעדר הסדר קרקעות המתאים להם והן מתוך רצון להמשיך ולהתגורר במקבצים הומוגניים

בפזורה. הרצון לחיות בחברה הומוגנית הוא כה עז אצל הבדווים מן הפזורה, עד כי בדרך כלל הם אינם מוכנים להתגורר בכפיפה אחת עם בדווים בני חמולה אחרת, ולא כל שכן עם בדווים משבט אחר.

מתן ביטוי להבדלים תרבותיים באמצעות הפרדה מרחבית הוא תופעה שכיחה, הן בעידן המסורתי והן בעידן המודרני. את הגאוגרפיה ההיסטורית של הארץ מאפיינת תופעת היישובים ההומוגניים מן הבחינה התרבותית. יישובים ערביים-מוסלמיים התקיימו בנפרד מיישובים ערביים-נוצריים, למרות שהיו שותפים לאותה תרבות אתנית. יהודים הקימו יישובים ושכונות על פי הרכב עדתי. לאחרונה מקימים בישראל גם יישובים יהודיים עירוניים המיועדים לקבוצות תרבותיות מובחנות על פי אוריינטציה דתית, אף שהאטום הציבורי הפורמלי מדבר על אינטגרציה ועל מיזוג גלויות. ולא רק קבוצות תרבותיות עושות כך, תוך שיתוף פעולה עם קובעי המדיניות ועם המתכננים; גם קבוצות של סטטוס חברתי מקימות לעצמן יישובים משלהם (הנקראים לפעמים יישובים קהילתיים). על כן, לא תהיה בכך חריגה מן הנוהג המקובל בישראל, אם בשלב זה של היחסים התרבותיים והחברתיים בין הבדווים לבדווים-הפלאחים בנגב ייעשה למען הפרדה מרחבית, יישובית או שכונתית בין שתי הקבוצות. ברור שאין בהצעה זו כדי לשלול את האפשרות של שכונות בין שתי הקבוצות, כאשר קיים עניין בה.

ראוי להדגיש, כי אין בכוונתנו לעודד או להמליץ על ניכור מתמשך בין שתי קבוצות-התרבות האמורות. כל מה שאנו מבקשים לומר הוא כי כל עוד זהו אופי היחסים בין שתי הקבוצות, אין לכפות עליהן שכונות שאינה פועלת לטובתן בעיירות. יש לקוות, כי בהיעדר מתחים כתוצאה משכונות קרובה, הדינמיקה של שכונות רחוקה השלובה ביחסי גומלין כלכליים ופוליטיים תעמעם את ההבדלים התרבותיים בין הקבוצות, ועשוי יהיה להימצא בסיס למכנה משותף ביניהן.

בהמשך נעמוד בקצרה על שורשי החלוקה לשתי קבוצות המוצא באוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב, ונתמקד בהשלכות שיש לחלוקה תרבותית-חברתית זו על חיי קבוצות אלה ביישובים החדשים שקמו להם בעשורים האחרונים. אך קודם לכן הערה אישית: אנו מודעים לבעייתיות ולרגישות של הנושא, אך משוכנעים בחשיבותה של סוגיה זו, שיש המתאמצים 'לטאטא אותה אל מתחת לשטיח' מתוך חשש לפגוע באחדות הפוליטית ובתדמית הציבורית של האוכלוסייה הערבית-בדווית. אין מדובר בפולמוס היסטורי אשר חדל להעסיק את האוכלוסייה. רוב המרואיינים שהשתתפו במחקר זה מקרב הקבוצה הבדווית ומקרב הקבוצה הבדווית-פלאחית דיברו על היחסים הבין-קבוצתיים בצורה מפורשת וללא מאמץ לטשטש אותם או להצניעם. כל מי שחי בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית או מצוי בה נוכח בתופעה זו ומכיר בכובד משקלה ובהשלכותיה על כל תחומי החיים. במחקר זה הצטמצמו בהשלכות שיש ליחסי הגומלין בין הבדווים לבדווים-פלאחים על החיים בעיירות החדשות, שהן ניסוי יישובי מן המרתקים ומן הכואבים כאחד. מטרנתו הינה לצמצם את הכאב, ולו במעט, ולקחת חלק בעניין הרב שניסוי זה מעורר.

1 בדווים ובדווים-פלאחים במבט היסטורי

היחסים בין נוודים לפלאחים בעולם הערבי

התפשטות האיסלאם, שהחלה למן המאה השביעית לספירה, נשאה עמה בדווים יוצאי חצי-האי ערב אל ארצות שצורפו אל האימפריה הערבית-מוסלמית. במשך תקופות ארוכות מילאו הבדווים תפקיד של מי שפושטים על הכפרים ועל הערים כדי לבזוז אותם וכמי שתופסים עצמם כאדוני הארץ, בשל היותם 'ערבים אמיתיים' במוצאם. הבדווים היו ה'ע'זאין', קרי: הפושטים בגדוד, המתנפלים על הכפריים ויוזמים התנגשויות עמם. הכפריים, שלא הסכימו עם התנכלויותיהם של הבדווים, עמדו לא אחת על נפשם והשיבו מלחמה שערה. עד היום קיימים בלבות הכפריים משקעים של איבה כלפי הבדווים מן הימים הרחוקים, שבהם היו הבדווים שולטים בדרכים וחומסים רכוש (אלעארף, 1936: 163-165).

המגע בין הבדווים לכפריים הביא אותם, בכורח נסיבות פוליטיות, חברתיות וכלכליות, לידי סימביוזה עם התרבות החקלאית והעירונית שנהגה בארצות שאליהן הגיעו מחצי-האי ערב (בר, תשל"ג: 136-196 וכן גרוסמן, תשנ"ד: 21-47). בכל המפגשים הללו תבעו לעצמם הבדווים את הזכות להיחשב ל'ערבים טהורים'. אף שהעמים שישבו במרחב הנכבש הפכו במרוצת הזמן לערבים, נחשבו עמים אלה לנחותים (מכל בחינה שהיא) בהשוואה ליוצאי חצי-האי ערב.

שילוב זה בין נוודים או נוודים למחצה לבין חקלאים – כאשר הנוודים הם בעלי הקרקע ובעלי הנשק, ומשתייכים על כן למעמד 'האדונים' והפטרונים, ואילו החקלאים או הבדווים-פלאחים הם האריסים, בני המעמד הנחות ומבצעי כל המלאכות הקשות הקשורות בעבודת האדמה – מצוי גם בארצות אחרות בעולם הערבי-מוסלמי. בדרום מאוריטניה, בדרום מרוקו ובדרום אלג'יריה רווחים יחסים כאלה בין חקלאים אפריקנים שחורי-עור לבין בני שבטים הקשורים למוצא ערבי או לתרבות ערבית. בני התרבות הערבית נקראים בצפון-מערב אפריקה בשם 'ביד'אן' (לבנים); האריסים שחורי-העור נקראים בארצות אלה בשם 'חראת'ין, ואילו העבדים שחורי העור וצאצאיהם נקראים 'עביד'. במאוריטניה מוכרים ה'חראת'ין בשם 'המאורים השחורים'. השם 'חראת'ין בערבית מציין את תפקידם של אנשי קבוצה זו כאריסים בני חסות בתוך המערכת הכלכלית-החברתית השוררת בארצות שבהן ישנה סימביוזה דומה בין נוודים-לשעבר ליושבי קבע. החראת'ין סבלו מניצול ומהשפלה בשל מעמדם הכלכלי-חברתי ובשל היותם שחורי-עור ושונים מן הערבים הנוודים. עם השנים הפך מעמדם החברתי-כלכלי למעין קטגוריה אתנית.

בעשרות השנים האחרונות חלה מוביליות חברתית-כלכלית אצל חלק מאוכלוסיית החסות – החראת'ין. רבים מן החראת'ין במרוקו ובמאוריטניה מנתקים עצמם מן המערכת המסורתית, שבה היו נתונים למרותם ולחסותם של הביד'אן, ומהגרים אל הערים, שם מצבם הכלכלי והחברתי משתפר לאין ערוך. במאוריטניה אף משמשים כמה מן החראת'ין בתפקידים בכירים. חלק מקבוצות החראת'ין בנה לעצמו זהות עצמאית ומנותקת מכל קשר עם הזהות של אדוניהם ופטרניהם לשעבר, הביד'אן. לעומתם, קבוצות אחרות של החראת'ין אימצו לעצמן את הזהות של הביד'אן (Brhane, 1997).

היחסים בין בדווים לבדווים-פלאחים בנגב

יחסי סימביוזה דומים התקיימו גם באזור הנגב בארץ ישראל, בעיקר כאשר הבדווים החלו לקלוט אל חברתם עשרות ומאות משפחות של פלאחים, כמעט מכל הבא ליד. הם עשו זאת במטרה להרחיב את הפעילות החקלאית במשקיהם, מעבר לעיסוק בגידול המקנה. הבדווים, לא זו בלבד שלא היו מיומנים בעבודת האדמה, אלא ראו בה פחיתות כבוד למי שהינו בדווי מקורי. הבדווים-פלאחים, בשלבים הראשונים של קליטתם בתוך החברה הבדווית, מצאו בחברה זו מקלט מפני התנאים הקשים במקומותיהם. לאלה מקרב הבדווים-פלאחים שמצאו את דרכם אל שבטי הבדווים בנגב היה בכך מעין קרש הצלה. הפטרונים הבדווים העניקו לבדווים-פלאחים חסות ביטחונית וקיום כלכלי. כך היו פני הדברים גם לאחר נסיגת איברהים פחה מארץ-ישראל (1841), עת רבים מחיילי צבאו המצרי העדיפו להישאר בארץ ולמצוא את פרנסתם בקרב הבדווים. לכן מכנים הבדווים את הבדווים-פלאחים עד היום בשם 'עסכר (צבא) איברהים באשא', ללא כל אבחנה בין מי שהם צאצאי החיילים המצריים לבין מי שאינם.

שבטי אלקלאעייה מהווים קבוצה מיוחדת בקרב הבדווים-פלאחים. עד ראשית שנות השבעים ראו בהם פלאחים לשעבר, אשר היגרו אל הנגב מאזור ח'אן יונס, ומקור שמם הוא במילה 'קלעה' – היא קלעת (=מצודת) ח'אן יונס (מרקס, 1974). מאז שנות השבעים טוענים שבטי אלקלאעייה כי מוצאם מאזור מעאן בדרום ירדן, והם דורשים על כן להיקרא בשם אלמעאניה ולהיחשב לשבטים בדווים. תופעה זו קיימת, כאמור, גם בארצות אחרות, ובכללן מאוריטניה.

שאלת המוצא העסיקה ומעסיקה את עמי ערב במשך כל הדורות. יסוד המוצא מהווה גורם חשוב במעמד של השבט, החמולה, המשפחה והיישוב ואף משפיע על חיי היומיום, ובמיוחד על תחום הנישואין. מי שמוצאו מחצי-האי ערב לא השיא בעבר את בתו למי שאיננו ממוצא זה. הבדווים בנגב ראו עצמם כבעלי מוצא שכזה, ונהגו כך בענייני נישואין (קרסל, 1970: 20-51) – הם לא השיאו, ועדיין אינם משיאים, את בנותיהם לבדווים-פלאחים, משום שאינם בטוחים בטוהר מוצאם הערבי (מתוך ראיונות שונים במועדים שונים). חילופי העתים, הגירות ממושכות וארוכות טווח ומלחמות – כל אלה ועוד לא הקהו יסוד זה בחייהם של הבדווים, והוא מהווה גורם מן המעלה הראשונה להישרדותם כערבים 'אמיתיים'.

במשך הזמן הפך הקשר הכלכלי בין הבדווים לבדווים-פלאחים בנגב גם לקשר של מחויבות חברתית ופוליטית, ובמיוחד על כך יוצא כיום קצפם של הצעירים מקרב הבדווים-פלאחים כנגד שכניהם הבדווים. להלכה, החוכר ממוצא פלאחי התחייב לתת לבעל הקרקע שלישי או חצי מהיבול, כמקובל בכל מקום במזרח-התיכון ביחסי חוכר-מחכיר, אך במציאות הבדווית בנגב התרחבה מחויבות זו אל מעבר לתחום הכלכלי וכללה מחויבויות חברתיות ופוליטיות למכביר, עד כדי היווצרות מבנה מעמדי מובהק המבוסס על

מוצא תרבותי. הבדווים-פלאחים נאלצו לשרת את פטרוניהם הבדווים על-ידי ביצוע מטלות המדגישות את נחיתותם מול הבדווי 'האמיתי'. כך למשל בטקסים חברתיים, היו אלה הבדווים-פלאחים שעסקו במלאכת הכנת האירוח, הכנת הזבחים והתקרובות, ולעתים אף בהכנת תשתיות לאירוע, כגון: הקמת אוהלים, קבלת אורחים, דאגה לאפיית לחם ועוד. כל זאת, לצד השירותים שהיו חייבים בהם כלפי 'בעל הבית' – הפטרון הבדווי – במסגרת היחסים בין בעל הקרקע לאריס (בן-דוד, 1982: 47-51).

עד עצם היום הזה לא חלה טמיעה של ממש בין שתי התרבויות (מרקס, 1974, 57-71). הבדווים ממשיכים, ועתה ביתר שאת, לתבוע עליונות תרבותית, חברתית ופוליטית, בשם ההיסטוריה ובשם המוצא. הבדווים-פלאחים, לעומת זאת, השכילו לנצל את הדמוקרטיה ואת הכלכלה הישראלית הפתוחה; הם סיגלו לעצמם דפוסי השכלה מודרניים, החזורים בערכיה של החברה המערבית, כדי להשתחרר מן הפטרונות של הבדווים, ותבעו שינויים במעמדם. הם עמדו על כך שמעמדם בחברה לא יתבסס עוד על מוצא, על זכות אבות ועל ותק בנגב, כי אם על הישגים בחברה המודרנית, כגון: השכלה, רכוש, מעמד פוליטי, דת וכיו"ב (בר, 1985). גם בנגב עברו הבדווים-פלאחים תהליך של השתחררות מחסות הבדווים ומן התלות בהם.

עד סוף תקופת הממשל הצבאי היו הבדווים-פלאחים עדיין תלויים בפטרוניהם לצורך פרנסה ולצורך קבלת רשות להתגורר במקום כלשהו. במשך הזמן, כדי לשפר את מצבם ולחוש מידה כלשהי של חופש, הם ניסו לרכוש מעט שטחי קרקע מידי פטרוניהם הבדווים. תלותם הכלכלית פחתה במידת-מה, אם כי עדיין היו מוטלות עליהם חובות פוליטיות וחברתיות. גם למדינה (ולמען הדיוק, לנציגיה) היה תפקיד מכריע במצבם של הבדווים-פלאחים. הדוגמה השגורה בפי הבדווים-פלאחים, כמו גם בקרב הבדווים, מתייחסת לתקופת הממשל הצבאי, כאשר על-פי ההוראות הוגבלה תנועתם של הערבים במדינה והתאפשרה רק באישורו של הממשל הצבאי. מתברר, כי הבדווים נהנו מיוחס מיוחד ומפלה לטובה מצד הממשל הצבאי, בהשוואה ליתר ערביי ישראל. נראה כי יחס זה היה מכונן. במסגרת מדיניות הגירוש של אותם ימים, היו אמורות כל הקבוצות של הבדווים-פלאחים מקרב בדווי הנגב להיות מגורשות אל הגדה המערבית, שנשלטה אז בידי ירדן. אלא שבשלב זה מעמדם של השייח'ים הבדווים בפני השלטון וכוח השפעתם באו לידי ביטוי וקבעו את גורלם של אלפים. השייח'ים סיפחו אל שבטיהם חלקים גדולים מקרב גרוריהם הבדווים-פלאחים, כאילו היו בדווים לכל דבר. השייח'ים לא עשו זאת מאהבת הבדווים-פלאחים אלא מתוך חשש שמא יאבדו את משרתיהם, אשר תחזקו את עדריהם, עבדו בשדותיהם החקלאיים והשתתפו בהכנת טקסים גדולים. השייח'ים האמינו וקיוו כי דפוס היחסים של 'פטרונים-קליינטים' יישמר לעד (בר-צבי, ראיונות ממועדים שונים).

הבדווים-פלאחים הראשונים להשתחרר מפטרונותם של הבדווים בנגב היו אנשי הזבארקה, שאף הם טוענים למוצא בדווי מאזור מעאן, בדרום ירדן על גבול סעודיה. הזבארקה נחשבים לאחת הקבוצות של שבטי אלקלאעייה, שהבדווים בנגב מייחסים להם מוצא פלאחי מאזור חאן יונס. כזכור, הכינוי אלקלאעייה מקורו במצודה ('קלעה' בערבית) של חאן יונס. הצעד הראשון שהוביל את שבט הזבארקה לקראת עצמאות שבטית התחולל בשנת 1974, כאשר משרד הפנים מינה להם מוח'תאר משלהם, בעוד שהם עצמם ראו בו שייח' לכל דבר, כדוגמת השייח'ים המקובלים אצל שבטי הבדווים. מאז, מונו על ידי משרד הפנים בזה אחר זה עוד חמישה מוח'תארים לבדווים-פלאחים מקרב שבטי אלקלאעייה, וגם אלה ראו עצמם כשייח'ים. במשך הזמן קמו כעשרים וחמישה שבטים מקרב הבדווים-פלאחים, וביניהם גם שבט של שחורי-עור (אבו-בלאל), שהשתחררו מעבדותם והקימו לעצמם מסגרת שבטית משלהם (ראו לוח 1).

שבט זה זכה למינוי מוח'תאר משלו על-ידי הממשל הצבאי עוד בראשית שנות החמישים וכך החל בדרכו
לאוטונומיה שבטית משלו.

שבטים בדווים

מטה תיהא:

תת-מטה חכוכ: אלהוזייל, אלאסד, אבו-עבדון, אלאפיניש

תת-מטה קדיראת: אלאעסם, אבו-רקייק, , אבו-כף, אלהואשלה, אלאטרש, אלנבארי, קדיראת אלצאנע

תת-מטה נתוש: אלעטאונה

תת-מטה ט'לאם: אבו-רביעה, אבו-קרינאת, אבו-ג'ועיד, קאבועה, אלקורעאן, ג'נאביב

מטה אלעזאזמה: מסעודיין אלעזאזמה, חמאמדה, שברי שבטים שנותרו בנגב

מטה תראבין: תראבין אלצאנע, אבו-סריחאן, אבו-צהיבאן, אבו-עמרה (ממטה ע'ואלי)

ללא מטה: אלעוקבי, אלטורי (לשעבר משפחות בחסות השבט הבדווי אלהוזייל)

שבטים בדווים-פלאחים

לשעבר בחסות תת-מטה אלחכוכ:

אבו-אלקיעאן, אלעובר

לשעבר בחסות תת-המטה הבדווי ט'לאם:

אלקלאעייה: זבארקה-שייח' צאלח, זבארקה-שייח' אבו חמיד, אלעמור, נצאצרה, אבו-חאמד

אחרים: דריג'את, אבו-עראר, אבו-ג'אמע

לשעבר בחסות תת-המטה הבדווי קדיראת:

אלסייד, אבו-עמאר

לשעבר בחסות המטה הבדווי תראבין:

ג'ראוין

שבטי 'עביד':

אבו-בלאל

השתחררותם של הבדווים-פלאחים הקנתה להם אומץ והעזה להתייצב מול הבדווים, אדוניהם לשעבר, ולתבוע לעצמם זכויות ויוזמות שקודם לכן היו מנת חלקם הבלעדית של הבדווים. הביטויים לכך הם רבים, ולהלן העיקריים שבהם:

- הליכה בתלם נפרד, ואפילו מנוגד, בפוליטיקה – תחילה בבחירות לכנסת ואחר כך גם בבחירות לרשויות המקומיות;
- קיום קשרים עם גורמים חיצוניים, שהקשר עמם הופקד עד אז בידי המנהיגים הבדווים, ומינויים לתפקידים ממלכתיים וציבוריים, בייחוד בתחום החינוך, שנדרשה להם התערבות והמלצה מצד השייח' הבדוי;
- מילוי תפקיד של מליצי יושר בנושא קבלת שטחי מרעה ופלחה מהמדינה;
- תיווך בנושא שחרור אסירים ועצירים ועוד.

כל אחת מהזכויות וההיוזמות הללו היוותה משאב כוח חשוב, אשר עד תחילת העצמאות השבטית של הבדווים-פלאחים היה נתון בידי מנהיגי הבדווים ונשמט מידיהם בהדרגה. מעתה, לבדווים-פלאחים יש לא רק מוח'תארים משלהם (בזכות המינוי של משרד הפנים), אלא גם שייח'ים המייצגים אותם – שייח'ים שאינם השייח'ים הבדווים. אימוץ המעמד של שייח' בידי הבדווים-פלאחים מבטא מגמה שהלכה והתפתחה בקרבם – קבלת המתכונת התרבותית הבדווית, תוך שמירה על עצמאות שבטית משלהם. יש מביניהם שאף 'בונים' לעצמם היסטוריה בדווית לכל דבר.

2 עיור מפריד בין בדווים לבדווים-פלאחים

כל עוד חיה האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב בפזורה, היו שני רכיביה – הבדווים והבדווים-פלאחים – משולבים זה בזה, כאשר הבדווים-פלאחים גרים במסגרת השבט הבדווי. הם ישבו על אדמותיו, קיבלו את חסותו ופעלו כאריסים וכנותני שירותים למשפחות של השבט נותן החסות. מערכת שבטית סימביוטית זו הייתה פרוסה על פני מרחב הנגב הצפוני-מזרחי בתאים מרחביים, כאשר כל תא מרחבי כולל בתוכו את שני הרכיבים: הבדווי והבדווי-פלאחי. הקשר היה מעין קשר גורדי שאינו ניתן לניתוק. ביסוד הקשר הייתה הישיבה בכפיפה אחת על קרקעות השייכות לפטרונים הבדווים. כך היו פני הדברים עד שהחל תהליך העיור להפריד בין הבדווים לבני חסותם. תהליך זה הביא, ועדיין מביא, להפרדה בין שתי הקבוצות, מאחר שהבדווים-פלאחים פנו ביוזמתם וביתר נכונות אל העיירות, וכך יכולים היו להיחלץ מן התלות רבת-השנים בפטרוניהם. תהליך העיור שימש, אם כן, מאיץ להשתחררות הבדווים-פלאחים מתלותם בבדווים. עם הזמן, הפכו העיירות החדשות למעוזיהם של הבדווים-פלאחים. בעיירות החדשות הם חשים חופשיים מפטרוניהם ונוטלים חלק בניהול העניינים המוניציפליים. הפרקים הבאים יעסקו בכך בהרחבה, אך קודם לכן נביא דברים אחדים על הקמת העיירות הבדוויות החדשות בנגב.

הקמת העיירות הבדוויות החדשות

מדינת ישראל היא שיזמה את העיור והיא שהניעה את גלגליו, במטרה למנוע מהבדווים להמשיך את מגמת הבנייה המפוזרת של מבנים מוצקים לצרכים שונים, בעיקר לצורכי מגורים (בן-דוד, 1982). תכנון העיירות הבדוויות החל כבר בראשית שנות הששים, במקביל לרישום התביעות של הבדווים על קרקעותיהם ולמיפויין. הוחלט על הקמה של שלוש עיירות: תל-שבע, רהט וכסייפה. תל-שבע הוקמה בשנת 1962 והייתה העיירה הבדווית הראשונה בישראל. המתכננים התכוונו להועיד לקבוצות מכל אחד מתת-המטות במטה תיהא, שנחשבו בעיני המתכננים בשלים להתיישבות של קבע, עיירה משלו (בן-דוד, 1982) – תל-שבע לתת-מטה קדיראת (בעיקר לשבטים אבו-רקייק ואלאעסם), רהט לתת-מטה חכוכ (בעיקר לשבט אלהוזייל), וכסייפה לתת-מטה ט'לאם (בעיקר לשבט אבו-רביעה).

כוונת השלטונות הייתה ליישב בעיירות קודם כל את הבדווים ורק אחר כך את גרוריהם הבדווים-פלאחים. בכל אחת מן העיירות היה צורך באישיות בדווית (שייח') או בכמה משפחות בדוויות, שישמשו חלוצים ודוגמה ויסיעו בדרך זו לנציגי הרשויות להשפיע על שאר בני השבט ועל אחרים

להצטרף לעיירה. ואומנם, בהשפעת השלטונות, היו המשתקעים הראשונים בתל-שבע בדווים, רובם משבט אבו-רקייק. היו אלה בעיקר פקידים ועובדי ציבור, שהיו תלויים לפרנסתם במסד הציבורי, ולכן מצאו עצמם מחויבים לעבור לגור בעיירה החדשה. נתלו לכך גם תמריצים והקלות. השכונה הראשונה של תל-שבע נקראה 'שכונה לדוגמה'.

אולם עד מהרה התברר, כי באותה עת לא הייתה בקרב הבדווים נכונות רבה לקשור את גורלם עם יישוב עירוני. גם לא נמצאו אישים בדווים אשר ינהיגו את התהליך בכל אחד מתת-המטות האמורים. ואכן, הבדווים לא מיהרו לממש את האופציה שניתנה להם ולעבור אל שלוש העיירות הראשונות. הבדווים-פלאחים, לעומת זאת, נענו להצעת המדינה לרכוש אופציות לקניית מגרשים בעיירות המתוכננות, לממשן לאחר מכן ולבנות בהן את בתיהם. ישנן ידיעות שלפיהן גם בדווים רבים רכשו אופציות למגרשים ואחר כך מימשו אותן, אך הדבר נעשה בצנעה רבה מפאת חמתם של בעלי הקרקעות ושל המתנגדים לעיור מקרב הבדווים.

ההשתקעות של המשפחות הבדוויות הראשונות בתל-שבע היוותה עבור בדווים-פלאחים זרז להיכנס לעיירה ולממש את האופציות על מגרשי הבנייה, שרכשו אומנם קודם לכן אך לא העזו לממשן כל עוד לא עשו זאת גם הבדווים עצמם. המדובר היה בחמולות בדוויות-פלאחיות שהן גרורותיו של שבט אבו-רקייק. עבור בדווים-פלאחים אלה הייתה זו הזדמנות ראשונה לרכוש מגרשים לבנייה משל עצמם.

כשעמדה על הפרק הקמתה של רהט, העיירה הבדווית השנייה, היו הבדווים-פלאחים מבני שבט אל עובר, עד אז בני חסותו של השבט הבדווי אלהווייל, חלוצי הרכישה של אופציות למגרשים ברהט, ולאחר מכן הראשונים לבנות על מגרשים אלה. אחרי אנשי אלעוברה בנו גם אנשי שבט אלקרינאוי שתי שכונות משלהם ברהט, ואחריהם הגיעו שבטים וחלקי שבטים בדווים-פלאחים ממטה אלקלאעייה. הבדווים משבט אלהווייל ניסו למנוע את השתקעותם של הבדווים-פלאחים ברהט, אך ללא הצלחה. בסופו של דבר נעתרו חלק מאנשי אלהווייל ונכנסו לגור בעיירה רהט, הנמצאת בטריטוריה שלהם. גם בכסיפה ובערוער היו המתיישבים הראשונים בני שבטים בדווים-פלאחים, שהיו בחסות שבטים בדווים מתת-מטה ט'לאם המתגוררים בסביבה.

שני דברים קסמו לבדווים-פלאחים: האחד – מחירם הנמוך של המגרשים בעיירות המתוכננות, שניתן היה לשלם אותו בתשלומים נוחים; והשני, והחשוב יותר – ההזדמנות שנפלה לידי מחוסרי הקרקע להפוך לבעלי נחלה ולשפר את מעמדם הכלכלי-חברתי הנחות. בעוד הבדווים מסרבים להיכנס לעיירות או משהים את כניסתם, פנו בדווים-פלאחים, אף הם בצנעה רבה, אל מינהל מקרקעי ישראל ורכשו ממנו אופציות למגרשי בנייה בעיירות העתידות לקום. גם האזהרות מטעם משרד הפנים, כי לא יהסס להרוס בתים שנבנו ללא רישוי בפזורה, עשו את שלהן והמריצו את הבדווים-פלאחים לרכוש מגרשים בעיירות המתוכננות.

נכונותם של הבדווים-פלאחים לצאת מן הפזורה הבדווית בנגב אל יישובי קבע באה לידי ביטוי כבר בשנות הבצורת 1957-1963, כאשר יצאו אל אזורים במרכז של מדינת ישראל. מטרת היציאה הייתה לחפש אחר שדות מרעה עבור המקנה של הבדווים בנגב. אולם מבין היוצאים צפונה, היו אלה בעיקר הבדווים-פלאחים אשר לא חזרו אל הנגב, כפי שעשתה מרבית אוכלוסיית הבדווים, והשתקעו בקרבת יישובים במרכז הארץ. אלה שהשתקעו באותה עת בשכונת ג'ואריש שברמלה, בצד המוגרבים (אנשי

ג'ואריש) שמקורם בצפון-אפריקה, היו בדווים-פלאחים מן הנגב (קרסל, 1972: 29; קרסל, 1976: 25). כך נהגו גם קבוצות בדוויות-פלחיות אחרות, אשר התיישבו ליד יישובים ערביים ב'משולש'. רובם השתקעו בכפר-קאסם ובטייבה. בכפר-קאסם מצויים בעיקר אנשי שבט אלטורי וקבוצות מקרב שבטי אלקלאעייה; בטייבה מצויים אנשי שבט זבארקה ושבט נצאצרה. כל הקבוצות האלה מקורן בשבטים בדווים-פלאחים בנגב. למרות שמוצא המשתקעים החדשים ביישובים הערביים הוא פלאחי, הם נתקלו ביחס בלתי אוהד מצד האוכלוסייה הפלחית המקומית.

בשנת 1980, עם תחילת אכיפתו של 'חוק השלום' (חוק רכישת מקרקעין בנגב, הסכם השלום עם מצרים, תש"ם-1980), חלה האצה במעבר של הבדווים-פלאחים ושל חלק מן הבדווים שהתגוררו באזור תל-מלחתא אל העיירות. החוק הביא לפינוי רוב האוכלוסייה הערבית-בדווית מן האזור, לשם הקמת שדה תעופה, במקום שדות התעופה שפוננו מסיני. היו אלה הבדווים-פלאחים אשר עברו מיד אל העיירות הסמוכות כסייפה וערוער. שבטי אלקלאעייה, שפטרוניהם היו משבטי תת-מטה ט'לאם, ובעיקר משבט אבו-רביעה, פנו אל העיירה כסייפה, שבתחומה ישבו זה מכבר בני השבט הבדוי אבו-רביעה. אנשי החמולה של השייח' של שבט אבו-רביעה, המתגוררים זה דורות באלג'ורף, מצאו עצמם אומנם בתחום השיפוט הנוכחי של כסייפה, אך במשך שנים לא ראו עצמם כתושבי העיירה. החמולות הבדוויות-פלחיות, גרוריהם של אבו-קרינאת ואבו-ג'ויעיד, פנו לעיירה ערוער. אנשי השבטים הבדווים עברו מאזור תל-מלחתא אל הפזורה הקרובה ונמנעו מלהיכנס אל שתי העיירות. רק לאחר שנים החלו בדווים משבט אבו-ג'ויעיד להיכנס אט אט אל ערוער. שבט אבו-קרינאת, לעומת זאת, ממשיך לחיות בפזורה ודורש הקמת יישוב כפרי. בסיכומי של דבר, הרוב המכריע של הבדווים מתת-המטה של שבטי תת-מטה ט'לאם לא נכנס אל שתי העיירות כסייפה וערוער, והוא ממשיך לשבת בסביבתן של שתי העיירות ולא בתוכן. לעומת זאת, רוב הבדווים-פלאחים של אזור תל-מלחתא מתגורר כיום בשתי העיירות כסייפה וערוער. השאר פנו ברובם לרהט ומעטים לעיירה לקייה.

לאחר אכיפתו של 'חוק השלום' ופינוי הבדווים מאזור תל-מלחתא החלה להתברר התועלת הרבה שהפיקו הבדווים-פלאחים מן העובדה שקנו, שנים לפני הקמת העיירות, אופציות לרכישת מגרשים בשטחן. הם נמצאו כמי שעשו עסקה כלכלית מוצלחת, כאשר קנו מבעוד מועד, ובמחירים נוחים מאוד, מגרשים ביישובים שאליהם היו צריכים לעבור מאזור תל-מלחתא.

דפוסי גאוגרפיים של עיור דיפרנציאלי

הלוחות הבאים מציגים את תוצאותיו של תהליך העיור הדיפרנציאלי בין בדווים לבדווים-פלאחים. לוח 2 מצביע על התפלגותן של קבוצות המוצא הראשיות באוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב בין העיירות הבדוויות לבין הפזורה. על פי אומדנים מעובדים, 66.0 אחוזים מן הבדווים מתגוררים בפזורה, מחוץ לעיירות. לעומתם, 64.6 אחוזים מן הבדווים-פלאחים מתגוררים בעיירות החדשות. אומנם לא נוצרה דיכוטומיה גאוגרפית ברורה בין שתי הקבוצות התרבותיות, אך מסתמנת מגמה ברורה של עיור דיפרנציאלי. מלבד לשתי קבוצות המוצא הגדולות, קיימת גם קבוצת מוצא של שחורי-עור, המכונה 'עבד' בשל היותם צאצאי עבדים. רוב ה'עבד' מהווה שבט אבו-בלאל שכרהט, הג'ראבעה מתגוררים בשגב-שלום ומשפחות מפורזות בפזורה.

לוח 2 : האוכלוסייה הבדווית והבדווית-פלאחית בעיירות ובפזורה, 1998

מספרים מוחלטים				
קבוצת המוצא	סך הכל	בפזורה (א)	בעיירות (ב)	האחוז בעיירות
כל האוכלוסייה	102,039	51,789	50,250	49.2
בדווים	79,971	44,751	35,220	44.0
בדווים-פלאחים	19,028	6,738	12,290	64.6
'עבד'	3,040	300	2,740	90.1

- (א) מרכז לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שנתון סטטיסטי לבדווים בנגב, מס' 1, 1999, לוח ב3, עמ' 30, על פי נתוני משרד הפנים, מרשם האוכלוסין, מחוז הדרום.
- (ב) דו"חות אכלוס של המינהלה לקידום הבדווים בנגב במינהל מקרקעי ישראל. הנתונים המקוריים הם לפי יחידות דיור. נתוני האוכלוסייה חושבו על פי מדד של עשר נפשות ליחידת דיור.

לוח 3 מציג את התפלגות תושבי העיירות הבדוויות בנגב לפי קבוצות המוצא. מאחר שקיימת אי-בהירות לגבי מוצאם של חלק מן החמולות או הפלגים, בדווי או בדווי-פלאחי, נקבעה בלוח 3 קטגוריה נפרדת המשקפת את אי-הבהירות.

מתוך לוח 3 עולה התמונה הבאה: מתוך שבע העיירות הבדוויות, בשלוש עיירות (כסיפה, לקיה וערוער) יש רוב ברור לבדווים-פלאחים. ברהט, הבדווים-פלאחים מהווים רוב של קרוב ל-53 אחוזים, לעומת כ-41 אחוזים בדווים. בתל-שבע קיים שוויון בין שתי הקבוצות הראשיות. בחורה ובשגב-שלום יש רוב לבדווים. שתי עיירות אלה הן גם האחרונות שהוקמו, ואכלוסן התרחש בעת שהבדווים החלו להבין, כי העיירות הן עובדה מוגמרת, וכי על מנת לזכות בשירותים מודרניים ובתשתיות, מן הראוי להצטרף אליהן. במילים אחרות, עם הזמן הבדווים החלו לגלות התעניינות גוברת בעיור.

לוח 3: משקי בית בעיירות הבדוויות בנגב לפי קבוצת מוצא (ספטמבר 1999)

קבוצות מוצא				
העיר	סך-הכל	בדווים	בדווים-פלאחים	מוצא לא ברור
א. מספרים מוחלטים				
תל-שבע	1,234	607	627	--
רהט	3,422	1405	1795	11
כסיפה	770	91	667	2

ערוער	184	43	140	1	--
לקייה	530	105	424	--	1
חורה	765	462	292	11	--
שגב-שלום	856	522	151	32	151
כל היישובים	7,761	3,235	4,094	57	373

ב. אחוזים					
תל-שבע	100.0	49.2	50.8	--	--
רהט	100.0	41.0	52.5	0.3	6.2
כסיפה	100.0	13.0	87.0	0.3	1.9
ערוער	100.0	23.4	76.6	--	--
לקייה	100.0	19.9	80.1	--	--
חורה	100.0	60.4	38.2	1.4	--
שגב-שלום	100.0	61.0	17.6	--	21.4
כל היישובים	100.0	41.7	52.8	0.7	4.8

מקור: עיבוד נתונים על סמך דו"חות אכלוס של המנהלה לקידום הבדווים בנגב במינהל מקרקעי ישראל. הנתונים המקוריים הם לפי יחידות דיור. נתוני האוכלוסייה חושבו על פי מדד של שמונה.

הסיבות להימנעות הבדווים מלהשתקע בעיירות

הימנעותם של הבדווים מלהשתקע באורח מסיבי בעיירות החדשות נעוצה בשורה של סיבות, ובכללן: סוגיית הסדר הקרקעות, נושאים חברתיים-תרבותיים והיחסים בין הבדווים לבדווים-פלאחים. בהמשך נדון בכמה מן הסיבות העיקריות.

א. חששם של הבדווים מפגיעה בהסדר הקרקעות

בעלי הקרקעות מקרב הבדווים חששו, ועדיין חוששים, שהמעבר לעיירות החדשות יפגע בסיכוייהם להשיג תנאים טובים במשא ומתן על הקרקעות שלהם. בזמנו, מדיניות הממשלה הייתה לקשור בין פתרון בעיית הקרקעות לבין המעבר לעיירות. הבדווים, מצדם, ביקשו להפריד בין הפתרון היישובי לפתרון הקרקעי, מאחר שלא האמינו שזכויותיהם הקרקעיות תישמרנה לאחר שהם עצמם יעברו ממקום מושבם בפזורה לעיירות. כאשר, בסופו של דבר, הממשלה הסכימה להסיר מגבלה זו, גדל מספר בעלי הקרקעות הבדווים שהסכימו לעבור לעיירות, אך הם לא עשו זאת משום שהתמורה שהוצעה להם עבור הקרקע לא ענתה על ציפיותיהם. רק חלק קטן מהם עבר לעיירות, והיו אלה בעיקר בדווים אשר לא החזיקו בקרקע בפועל. עד היום שורר אי-אמון עמוק בקרב בעלי הקרקעות הבדווים באשר לעתיד זכויותיהם הקרקעיות לאחר שיסכימו לעבור לעיירות.

התנגדותם של הבדווים לעבור לעיירות החדשות השפיעה על הדרך שבה רכשו הבדווים-פלאחים את מגרשיהם בעיירות אלה. רכישת המגרשים נעשתה תחילה בסודיות, בשל החשש מתגובה שלילית מצד פטרוניהם הבדווים – הדבר עלול היה להתפרש כפגיעה בסיכויי ההצלחה של הבדווים במשא ומתן עם הממשלה. הבדווים, ולא הבדווים-פלאחים, הם שניהלו את המשא ומתן עם הממשלה, בהיותם גם בעלי הקרקעות וגם בעלי הדעה בחברה הבדווית. הבדווים-פלאחים לא רצו להיראות כגורם הפוגע בסיכוייהם של אלה הנחשבים לפטרוניהם ואף חששו כיצד יתפרש המעשה מן הבחינה הלאומית-הערבית.

ב. היצמדות למסורת

בעיני בדווים רבים, אורח החיים בעיירות אינו הולם את אורח חייהם המסורתי מקדמת דנא. המעבר לעיירות נתפס בעיני רבים כוויתור על ה'בדוויות', שהייתה מקור גאווהם והבחינה בינם לבין ערבים אחרים. אפילו המעבר מן האוהל אל הצריף ואל הפחון, ומאוחר יותר – אל הבית, היה קשה לעיכול. גם כיום, לאחר שחלק מן הבדווים כבר השלים עם המעבר מן האוהל אל הבית, כלומר מן הארעיות אל הקביעות, הם נאחזים ביישוביהם הזעירים, שבאו במקום מאהלי החמולה, ורואים בהם מסגרת השומרת על המתכונת החברתית-המרחבית שלהם, על המסורת ועל הזהות הבדווית.

בעניין זה, אבו-עדיסאן – זקן מהמטה הבדווי אלעזאמה, הוגה דעות ומשורר – היטיב לבטא, בראיון עמו, את רחשי הלב של רבים מקרב הבדווים ביחס להקמת העיירות וביחס להצטרפות הבדווים-פלאחים אליהן. הוא הדגיש, כי למרות שחיי הבדווים ביישובי הפזורה קשים בשל היעדר תנאי מגורים מינימליים, הרי שחיי הבדווים המעטים שבכל זאת נאלצו לעבור לעיירות הם קשים שבעתיים, למרות התנאים הפיזיים המפתים. לפי תפיסתו של אבו-עדיסאן, בדווי שעבר לגור בעיירה חווה שינוי מהפכני וטראומטי, הכרוך בשחיקת התרבות הנוודית. זאת, בעיקר בשל היעלמות האוהל, על אורח-החיים שהיה כרוך בו, והחלפתו בבית אבן. עבור הפלאח, לעומת זאת, מדובר בשיבה למקורות תרבותו כיושב קבע. אבו-עדיסאן מבטא בשיר את ההבדלים בין תרבות המגורים של הבדווים-פלאחים לבין זו של הבדווים:

הם קורצו מתרבות האבן ולבני הטיט,

הם באו מתרבות הבית הבנוי ושבים לבית הבנוי.

הם באו מהכפר והם שבים לכפר,

הם באו מהעיר והם חוזרים לעיר.

ואילו אנחנו בדווים, ובתינו הם אוהלי השיער,

ומקורותינו אינם מקורותיהם.

דעה דומה נשמעה גם מפי מוחמד אלענאן, שייח' בדווי מהגליל: "בית אלשער ובית אלחג'ר לא ינחטטו סוא, והוא זאי רבאט אלחצאן מע אלבק", ובתרגום לעברית: "האוהל [כלומר הבדווי] ובית האבן [כלומר הפלאח] אינם יכולים לקום בסמיכות, כשם שלא ניתן לזווג בין הסוס לפרה". ברור, שהאוהל ובית האבן משמשים סמלים לכל אחת מהתרבויות, ואין מדובר דווקא בסמיכות של צורת המגורים.

אורח מחשבתם המסורתי של זקני הבדווים השפיע במידה רבה על יחסה של האוכלוסייה הבדווית כולה אל סוגיית ההשתקעות בעיירות החדשות. בעבר, גם צעירי הבדווים, כזקניהם, לא היו מוכנים להיכנס לתוך העיירות, והם 'התיישרו' עם המדיניות של הזקנים וביקשו למנוע אובדן של אדמה ומקנה. הצעירים

חייבים במשמעת כלפי זקניהם, הסבורים כי טרם הגיעה העת להתפשר עם הממשלה בסוגיית הקרקעות. הם רואים עצמם כבעלי הקרקע וכבעלי הסמכות להחליט על גורלה. הצעירים אינם רשאים לנקוט יוזמה עצמאית ולעבור אל העיירות הקיימות. עם זאת, בשנים האחרונות נוכחו הצעירים לדעת, שדחיית הכניסה לעיירות מרחיקה מהם את רווחת הדיור הקיימת בעיירות והחסרה כל כך בפזורה. ואכן, במרוצת הזמן צעירים בדווים רבים החלו לחוש כי הפכו למעין בני-ערובה של אדמותיהם, של מנהגיהם ושל המסורת החברתית, המפקידה את השליטה בסוגיית הקרקעות בידי הזקנים.

ג. זכות ראשונים למי: לבדווים או לבדווים-פלאחים?

אחת הסיבות החשובות להימנעות הבדווים מלהשתקע בעיירות החדשות קשורה לעובדה שהבדווים-פלאחים היו החלוצים להיכנס לעיירות אלה. כך היה הדבר ברהט, שבה התיישבו תחילה בדווים-פלאחים בני-חסותו של שבט אלהווייל, וכך גם בכסיפה ובערוער, שם התיישבו בדווים-פלאחים בני-חסותם של שבטים מתת-מטה ט'לאם. ברהט, הבדווים-פלאחים משבט אלעוברא היו הראשונים לזום את הקמת העיירה. יוזמה זו חרגה מדפוס היחסים המקובל, לפיו הבכורה באכלוס יישוב, כמו בנושאים מרכזיים אחרים, אמורה להיות של הבדווים. לדעת הבדווים, היו הם צריכים להיות הראשונים להקים את בתיהם ברהט, ולהם הגיעו זכות הבכורה והזכות להכתיב לבדווים-פלאחים כיצד לנהוג ביישוב החדש. מאחר שלא כך התרחש הדבר, פירשו הבדווים את יוזמתם של הבדווים-פלאחים כנטילת זכות הבכורה על המקום. בעיני הבדווים, מצב שבו הם נחשבים לאורחיהם של חלוצי היישוב, הבדווים-פלאחים, היה בלתי נסבל, גם אם היישוב המתוכנן מצוי בתחום הטריטוריה המסורתית של שבט אלהווייל ושל שבטים אחרים ממטה תיהא. כבודם של הבדווים נפגע, עקב היוזמה והראשוניות של הבדווים-פלאחים באכלוס העיירה רהט. מנהיגי שבט אלהווייל היו מודעים לעובדה, שהבדווים-פלאחים, בשל היותם ראשונים ביישוב ובשל נטייתם להשתקע ביתר שאת בעיירות, יהיו בעתיד רוב מוחלט ברהט וללא ספק ייטלו לידיהם את הבכורה במוסדות הדמוקרטיים של היישוב. וכך אמנם קרה בחלק מן הבחירות המוניציפליות שבאו לאחר מכן.

עניין הראשוניות ('אלֶבְדָאִיק') הוא בעל חשיבות רבה בתרבות הבדווית, משום שמדובר במעין רכישת זכות ראשונים, הדומה ל'פטנט' או לזכות על נכס, חומרי או חברתי. זכות זו היא ערך חשוב, הבא לידי ביטוי בתחומים רבים. כך למשל: בן משפחה (פרט מתוך קבוצת הערכות ההדדית, המכונה קבוצת גרעין או 'חמסה' בערבית), המתכוון למכור נכס כלשהו, חייב להציע אותו תחילה לבן קבוצתו ורק אחר כך לזר. בדווי המארח בביתו אדם הופך לבעל זכות ראשונים וזוכה לכבוד רב על שהיה הראשון לארח. דוגמה נוספת מבין רבות היא זכות הראשונים של בן-הדוד (מצד האב) לשאת את בת-דודו.

האירועים בעת הקמת העיירה רהט מדגימים את המאבק על הראשוניות. אנשי השבט הבדווי-פלאחי אלעוברא היו הראשונים שפנו לגורמים המיישבים וביקשו להקים שכונה משלהם באתר שתוכנן לעיירה החדשה. יוזמה זו של שבט אלעוברא נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד השבט הבדווי אלהווייל. הבדווים ניסו להתנגד, ואף באלימות, להקמת שכונה לאנשי אלעוברא, בעיקר מתוך החשש לפגיעה בראשוניותם. אולם הממשלה לא נרתעה מהתנגדות מנהיגי אלהווייל והקימה באתר רהט שכונה עבור הבדווים-פלאחים משבט אלעוברא. נציגי הממשלה הבינו, שאם ייכנעו ללחץ הבדווים נגד הקמת השכונה, יאבד הסיכוי להמשיך וליישב את הקבוצות המעוניינות בכך, יסוכל הרעיון להקים את העיירה רהט, ויפגע כל התהליך המתוכנן

של יישוב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב בעיירות. משום כך זכו אנשי אלעזברה להגנת השלטונות ולתמיכתם, ובסופו של דבר הוקמה שכונת אלעזברה והייתה לשכונה הראשונה בעיירה.

העיירה רהט החלה לקרום עור וגידים והעניקה למקדימים להתיישב בה תנאים מפתים מאלה שניתנו למשתקעים הראשונים בתל-שבע – בנייה בשיטת 'בנה ביתך', תנאי רכישה נוחים, בניית המסגד הראשון בשכונת אלעזברה, סלילת דרך גישה נפרדת לשכונה כדי לעקוף את המחסומים שהקימו אנשי אלהוזייל, מתן אישורים לפתיחת עסקים (תחנת דלק, טחנת קמח, חנויות ומוסכים), ומעל לכל – הכרה במעמד העצמאי של השבט. תנאים אלה עודדו שבטים אחרים – שבט אלקרינאוי הבדווי-פלאחי ושבט אלטורי הבדווי, אשר התגוררו באזור רהט והיו בעבר בני-חסותו של השבט הבדווי אלהוזייל, וכן קבוצות משבטי אלקלאעייה ושבטים אחרים – לבקש גם הם תנאים מפתים אלה. כל אחד מן השבטים הללו פנה ביוזמתו לגורמים המיישבים בתביעה להקים עבורו שכונה. לאחר שהשכונות הראשונות ברהט היו לעובדה קיימת, ולאחר שהבדווים-פלאחים השיגו את מבוקשם ובנו לעצמם שכונות משלהם, הם הסכימו בשפה רפה להכיר במעמד הבכורה של הבדווים. זאת, כדי להפיג מעט את המתח וכדי לצמצם את המאבק בין שתי הקבוצות. לאחר שהבדווים השיגו מהבדווים-פלאחים הודאה, לפיה המנהיגות הבדווית תמשיך להטוות את הקו ביחסים ביניהם, החלו שבטים בדווים להיכנס ליישוב, ובכלל זה שבט אלהוזייל ושבט אלאפיניש, שניהם ממטה תיהא הבדווי.

חלוציותם של הבדווים-פלאחים באכלוס העיירות באה בתחילת התהליך לידי ביטוי בכינויים שניתנו לעיירות; כינויים אשר הדגישו את מוצאם הבדווי-פלאחי. את הכינויים נתנו הבדווים כדי ללעוג לבדווים-פלאחים, מחד גיסא, וכדי להרתיע בדווים מלהצטרף לעיירות, מאידך גיסא. לדוגמה: תל-שבע כונתה 'בלל אבו-טאהא' – עיירתם של בדווים-פלאחים מרצועת עזה; רהט כונתה 'בלל אלעזברה' – עיירת השבט הבדווי-פלאחי אלעזברה, ואילו ערוער כונתה 'בלל אבו-עראר' – עיירת השבט הבדווי-פלאחי אבו-עראר. אכן, התיוג הפלאחי הרתיע במשך שנים את הבדווים מלהיכנס לעיירות.

ד. הימנעות משכונות מיידיית עם בדווים-פלאחים

בדווים רבים אינם רוצים לעבור ולהשתקע בעיירות, משום שאינם מעוניינים לחשוף את עוניהם ועליבותם לעיני כל, בייחוד לעיני שכניהם הבדווים-פלאחים. דפוס המגורים בפזורה הצטיינו במרחק רב בין המקבצים המשפחתיים, ואילו בעיירות קיימת סמיכות גאוגרפית בין הבתים, החושפת את מצבן החומרי של המשפחות. על כך אמר בדווי בראיון: "שמע, פה (בפזורה שמחוץ לעיירות) אף אחד לא רואה אותי, לא יודע אם הילדים שלי אכלו ארוחת ערב, אם אכלו פיתה עם שמן או כבש. כשאני בעיירה, השכן רואה את הילדים שלי רעבים, בלי נעליים ועם בגדים קרועים" (ראיון עם אדם משבט אלאעסם, 31.10.94). למען האמת, הבית הפלאחי, ובמיוחד העובדה שהאשה היא מכפר בשטחים או ממרכז הארץ – הוא ברמת רווחה גבוהה מהבית הבדווי, בו נהוגים עדיין החסכנות ודפוסי הצריכה המסורתיים. ואכן, הרגישות הגבוהה לתדמיתם מהווה גם היא גורם בעל משקל בהימנעות הבדווים מלהצטרף לעיירות. משפילה במיוחד היא החשיפה בפני השכנים הבדווים-פלאחים, אשר עשו חיל לעומת הבדווים. אצל בדווי-פלאח עני לא קיים שיקול מעין זה, ובצר לו הוא אף מוכן לפנות ללשכת הרווחה, ללא שום חשש לתדמיתו (ראיון עם בדווי משבט אלאעסם, 11.8.94).

הדעה הרווחת כיום, לפיה הבדווים עניים בהשוואה לבדווים-פלאחים, נובעת בחלקה מדבקותם של הבדווים בענפי הייצור המסורתיים, שהוצאות תפועולם ממש מרוששות אותם. הדברים אמורים בעיקר בשנות בצורת, כאשר יש צורך לממן את האכלת בעלי החיים בדיר, במקום בשדות המרעה, ולספוג את ההפסדים משדות הפלחה שלא הניבו. באופן פרדוקסלי, אותם נכסי ייצור – מקנה וחקלאות חריבה – שהיו מקור עושרם של הבדווים עד לעבר הלא-רחוק, נהפכו לסיבת עוניים היחסי. לעומתם, הבדווים-פלאחים לא נצמדו למקנה ולחקלאות ולא בחלו מעולם בשום עבודה אחרת. הם יצאו לעבוד ביישובים יהודיים, עבדו בחקלאות, הפעילו משאיות, ביצעו עבודות עפר ואפילו רוקנו בורות שופכין. כך עשו אנשי השבט הבדווי-פלאחי אבו-עראר בערוער, אנשי השבט הבדווי-פלאחי אלעובר ברהט, אנשי השבט אבו-חאמד בכסיפה ושבטים בדווים-פלאחים אחרים. כולם צברו את הונם מעבודה שכירה, מכל הבא ליד, וכיום הם רושמים לעצמם נכסים רבים. "היזמים והעשירים מקרב האוכלוסייה הבדווית בנגב הם דווקא הבדווים-פלאחים ולא הבדווים", אומרים בטרוניה בדווים משבט אבו-רביעה (31.10.94). לעומת הבדווים-פלאחים, יש לבדווים עדיין עכבות ביחס לתדמיתם, והם לא מוכנים לעסוק במשלחי היד שהבדווים-פלאחים עוסקים בהם. העושר שצברו בדווים-פלאחים בעמל כפיהם הוא מושא לקנאה עבור הבדווים, וכל אימת שהם מזכירים את התקדמותם של הבדווים-פלאחים, קשה להם שלא לרטון: "אלהראת'ין, אל חצאדין, אל נטטארין ואל רועיאן – אל חומראן – צארו אואדם, ומה בפכרו פינה, ואל חאקיקה כול האד'א מא חצאל אללה פי איסראל" (החורשים, הקוצרים, השומרים והרועים – אדומי העור – נעשו בני-אדם ואינם מסתכלים בנו. והאמת היא, שכל זה לא קרה אלא במדינת ישראל) (ראיון עם אדם משבט אלאעסם, 26.1.95). הדברים נאמרו בכאב רב במהלך ראיון עם בדווי זקן, והם משקפים את התהפכות היוצרות – הבדווים, שהיו בעבר אדוני הבדווים-פלאחים ובעלי הנכסים והעושר, נראים כמי שאינם מדביקים כיום, מבחינה כלכלית, את הבדווים-פלאחים.

הבדלים בין-שבטיים בתהליך ההשתקעות בעיירות

קיימת אומנם מגמה כללית של השתתפות מוגבלת של בדווים בתהליך העיור, בהשוואה לבדווים-פלאחים, אך בין שבטי הבדווים עצמם ישנה שונות ניכרת בעניין זה. שבטים בדווים אחדים כמעט נמנעו בעבר מלהיכנס אל העיירות; שבטים אחרים שלחו נציגות מצומצמת להשתקע בעיירות, ואילו שבטים אחרים קיבלו על עצמם את משימת העיור ביתר שאת. הדבר בא לידי ביטוי בלוח 4. המטה המעויר ביותר מבין מטות הבדווים הוא מטה תראבין. בשנת 1998 נאמד חלקם של יושבי העיירות מקרב מטה זה ב-79.3 אחוזים. שבטי תראבין, להוציא שבט אבו-צהיבאן, מחלוצי המשתקעים ברהט, לא מיהרו להיכנס אל העיירות ועשו כן רק בשנות התשעים. שבט אבו-סריחאן השתקע באמצע שנות התשעים בתל-שבט, וכך נהג גם שבט אבו-עמרה ממטה זה. גם שבט תראבין אלצאנע נמצא בחלקו הגדול בעיירה שגב-שלום, למרות שיש לו נציגות ניכרת בפזורה, באזור שליד עומר. המטות האחרים – מטה תיהא, הגדול מבין המטות הבדווים, ומטה אלעזאמה – שמרו על יחס של כשליש היושב בעיירות ושני שלישים המתגוררים עדיין בפזורה. עם זאת, במטה תיהא קיימת שונות רבה בין תת-המטות והשבטים באשר להשתתפות בתהליך העיור. 65.2 אחוזים מתת-מטה חכוכ יושבים בעיירות, לעומת תת-מטה ט'לאם, שבו יושבי העיירות מהווים רק 5.5 אחוזים. בין שני אלה מצוי תת-מטה קדיראת, שבו שיעור יושבי העיירות (תל-שבט ולקיה) הוא 40.9 אחוזים. תת-מטה ט'לאם, וכמוהו תת-מטה קדיראת, הם בעלי קרקעות גדולים בצפון-מזרח הנגב, בבקעת ערד, לאורך כביש באר-שבט-דימונה ולאורך כביש באר-שבט-חברון.

בתת-מטות אלה ניכרת מידה רבה של שמרנות ביחס לאורח החיים המסורתי. שבטי תת-מטות אלה היו מעורבים במאבקים עקשניים עם השלטונות בנושא הקרקע. הם תבעו לאורך זמן, וממשיכים לתבוע, לגור ביישובים כפריים במקומות ישיבתם. תופעת 'הכפרים הבלתי-מוכרים' נפוצה בעיקר בקרב תת-מטות אלה.

גם בתוך תת-המטות קיימת שונות בין השבטים המרכיבים אותם. בקרב תת-מטה חכוכ, אשר כאמור מצטיין בדרך כלל במידה רבה של עיור, מצוי שבט אלאסד, אשר רק מתי מעט מאנשיו יושבים בעיירה לקייה; כל השאר יושבים בפזורה, ממערב לעיירה זו, אך אינם מתיישבים. הימנעותם מלהיכנס לעיירה קשורה בעיקר בעובדת היותם בעלי קרקעות רבות, שהם ממשיכים להחזיק בהן ולתבוע אותן, על אף מאמצי השלטונות להביא למכירתן ולהעביר את בעליהן לעיירה לקייה הסמוכה.

בקרב תת-מטה קדיראת הבדווי קיימת גם כן שונות ניכרת בין השבטים באשר להשתתפות בתהליך העיור. בולטים בהימנעותם מלהתיישב בעיירות הם השבטים אלהואשלה (על כביש באר-שבע-דימונה), אלאטרש (על כביש תל-שוקת-ערד) ואבו-כף (מצפון לעומר). שבטים בדווים אלה מתעקשים להישאר במקומותיהם בפזורה ומבקשים הכרה בכפריהם 'הבלתי מוכרים' או הקמת כפרים חדשים תחתיהם. לעומתם, השבטים הבדווים אלנבארי, אבו-רקייק, אלאעסם וקדיראת אלצאנע השתלבו במידה זו או אחרת בתהליך העיור. הם איבדו את החזקה על קרקעותיהם בשל הפקעות שבוצעו במהלך העשורים הראשונים להקמת המדינה.

שלושה שבטים בדווים בנגב אינם נכללים במסגרת מטה כלשהו. שניים מהם השתקעו ברהט כמעט באופן מלא – אלטורי ואלאפיניש. לעומתם, שבט אלעוקבי נותר ברובו המכריע בפזורה, ליד חורה. אנשי אלעוקבי ניהלו מאבק עיקש על הישארותם בפזורה ועל אחזקת הקרקעות. מנהיגות שבט זה נטלה תפקיד מוביל במאבק על זכויות האזרח בקרב השבטים הבדווים בנגב, אף על פי שרובם הגדול אינו מחזיק בקרקע באופן מעשי בשל הפקעה נרחבת. למרות ההפקעה, הם נשארים בפזורה וממשיכים להיאבק על זכויותיהם הקרקעיות.

הישיבה בפועל על קרקעות, במטרה למנוע מעבר לעיירות, והתביעה מהשלטונות להכיר בכפרים הקיימים מאפיינות גם כמה שבטים בדווים-פלאחים. הבולטים ביניהם הם אלסייד (מדרום לחורה) ודריג'את (בבקעת ערד). אנשי אלסייד דבקים באורח החיים הכפרי, והם מחזיקים בקרקעות שבמקום ישיבתם. אנשי דריג'את לא נכנסו אל העיירות ונשארו בשלמות ב'כפר הבלתי-מוכר' שלהם. רק לאחרונה זכה כפר זה להכרה רשמית.

שאר השבטים הבדווים-פלאחים לא נצמדו אל הפזורה ואל אורח החיים הכפרי, ורבים מהם חיים בעיירות. מצטיינת בעיור היא קבוצת שבטי הקלאעייה (זבארקה ואבו-חמיד, נצאצרה, אלעמור, ואבו-חאמד), שאנשיה מתגוררים בעיקר בכסיפה וברהט. בערוער יושב הרוב הגדול של אנשי השבטים הבדווים-פלאחים אבו-עראר ואבו-ג'אמע.

**לוח 4 : אוכלוסיית השבטים הבדווים והבדווים-פלאחים
בנגב, בפזורה ובעיירות, 1998**

מ ס פ ר י ם מ ו ח ל ט י ם					
המטה	מקום המגורים	סך הכל	פזורה (א)	עיירות (ב)	האחוז בעיירות
תת-המטה	השבט				
כל שבטי הבדווים והבדווים-פלאחים		102,039	51,789	50,250	49.2
א. שבטי הבדווים	סך הכל	79,971	44,751	35,220	44.0
מטה תיהא	סך הכל	54,963	34,833	20,130	36.6
תת-מטה חכוכ	סך הכל	9,445	3,285	6,160	65.2
	אלהוזייל	5,048	1,678	3,370	66.8
	אלאסד	1,263	1,253	10	0.1
	אבו-עבדון	804	354	450	56.0
	ללא שיוך שבטי	2,330	--	2,330	100.0
תת-מטה קדיראת	סך הכל	29,552	17,452	12,100	40.9
	אלאעסם	6,900	4,870	2,030	29.4
	אבו-רקייק, אבו-כף ונבארי	12,471	6,431	6,040	48.4
	אלהואשלה	1,894	1,844	50	2.6
	אלאטרש	1,985	1,835	150	7.6
	קדיראת אלצאנע	4,572	2,472	2,100	45.9
	ללא שיוך שבטי	1,730	--	1,730	100.0
תת-מטה נתוש	סך הכל	2,045	945	1,100	53.8
	אלעטאונה	2,045	945	1,100	53.8
תת-מטה ט'לאם	סך הכל	13,921	13,151	770	5.5
	אבו-רביעה	3,450	3,250 (ג)	200	5.8
	אלקורעאן	1,500	1,500 (ג)	--	0.0
	אבו-קרינאת	3,986	3,856	130	3.3
	אבו-ג'ועיד	2,424	2,404	20	0.8
	קאבועה	1,710	1,500 (ג)	210	12.3
	ג'נאביב	851	641	210	24.6

לוח 4 : אוכלוסיית השבטים הבדווים והבדווים-פלאחים
בנגב, בפזורה ובעיירות, 1998 (המשך)

מספרים מוחלטים					
המטה תת-המטה	השבט	סך הכל	מקום המגורים פזורה (א) עיירות (ב)	האחוז בעיירות	
מטה אלעזאזמה	סך הכל	12,486	8,266	4,220	33.8
	מסעודיין ואלחמאמדה	12,486	8,266	4,220	33.8
מטה תראבין	סך הכל	6,153	1,063	5,090	79.3
	תראבין אלצאנע	2,996	926	2,070	69.1
	אבו-סריחאן	962	92	870	90.4
	אבו-צהיבאן	510	--	510	100.0
	אבו-עמרה	605	45	560	92.6
	ללא שיוך שבטי	1,080	--	1,080	100.0
ללא מסגרת מטה	סך הכל	6,369	589	5,780	90.8
	אלטורי	4,750	--	4,750	100.0
	אלעוקבי	592	502	90	15.2
	אלאפיניש	1,027	87	940	91.5
ב. בדווים-פלאחים סך הכל					
לשעבר בחסות אלהוזייל	אבו-אלקיעאן	2,320	1,020	1,300	56.0
לשעבר בחסות אבו-רביעה	זבארקה ואבו-חמיד	4,186	46	4,140	98.9
לשעבר בחסות אבו-רביעה	אלעמור	1,360	--	1,360	100.0
לשעבר בחסות אבו-רביעה	נצאצרה	1,234	664	570	46.2
לשעבר בחסות אבו-רביעה	אבו-חאמד	990	--	990	100.0
לשעבר בחסות אבו-רביעה	דריג'את	2,500	2,500	--	0.0

**לוח 4 : אוכלוסיית השבטים הבדווים והבדווים-פלאחים
בנגב, בפזורה ובעיירות, 1998 (המשך)**

מספרים מוחלטים					
המטה	מקום המגורים			השבט	תת-המטה
	האחוז	פזורה (א)	עיירות (ב)		
לשעבר בחסות אבו-קרינאת	100.0	--	1,330	אבו-עראר	
לשעבר בחסות אבו-ג'ועיד	100.0	--	740	אבו-ג'אמע	
לשעבר בחסות תת-מטה קדיראת	0.9	2,250	20	אלסייד	
לשעבר בחסות תת-מטה קריראת	16.2	258	50	אבו-עמאר	
לשעבר בחסות תראבין	100.0	--	1,790	ג'ראוין	
ג. 'עביד'	90.1	300	2,740	סך הכל	
לשעבר בחסות אלהוזייל	100.0	--	1,230	אבו-בלאל	
ללא שיוך שבטי	83.4	300 (ד)	1,510		

- (א) מקור: המרכז לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שנתון סטטיסטי לבדווים בנגב, מס' 1, 1999, לוח ב' 3, עמ' 30, על פי נתוני משרד הפנים, מרשם האוכלוסין, מחוז הדרום.
- (ב) המקור: דו"חות אכלוס של המינהלה לקידום הבדווים בנגב במינהל מקרקעי ישראל. הנתונים המקוריים הם לפי יחידות דיור. נתוני האוכלוסייה חושבו על פי מדד של עשר נפשות ליחידת דיור.
- (ג) בלוח המקור נתוני שבט אלקורעאן וחלק משבט קאבועה נכללו בשבט אבו-רביעה. בלוח זה הם הופרדו על פי אומדנים של תצפיות שטח.
- (ד) אומדן על פי תצפיות בשטח.
- (ה) כולל שבט אבו-חמיד והחמולות אבו-עביד ואבו-עאיש.

מפה 1: עיירות ומתחמים שבטיים של האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב

3 יחסים מתוחים בעיירות

לפקידות הבכירה במשרד הפנים ובמשרד השיכון ידוע אומנם שהאוכלוסייה הבדווית נחלקת לשתי קבוצות בעלות זהות תרבותית שונה – בדווים ובדווים-פלאחים – אולם נראה שהתכנון החברתי של העיירות לא התחשב בעובדה זו. מנגנון האכלוס המוסדי כיוון אל העיירות גם בדווים וגם בדווים-פלאחים. ההפרדה בין שתי הקבוצות התקיימה בתוך העיירות, באמצעות שכונות נפרדות, אף כי היו כמה שבטים בדווים אשר שילבו בשכונתם את מי שהיו בעבר בני-חסותם מקרב הבדווים-פלאחים. היו אף שכונות אחדות שבהן בדווים-פלאחים צרפו אליהם בתי-אב של שחורי-עור. עד מהרה התגלה, שתהליך האכלוס של העיירות הבדוויות בנגב, תוך שכונות בין בדווים לבדווים-פלאחים, גרם וממשיך לגרום לחידוד ההבדלים ולא להקהייתם. אין למעשה עיירה שלא נתגלעו בה סכסוכים, חלקם אף קשים מאוד ואפילו אלימים. השסע התרבותי בין בדווים לבדווים-פלאחים מהווה גורם ראשון במעלה להתהוות חיכוכים, לצד גורמים משניים נוספים. בעיירה חורה, אף שהיא נחשבת ל'שקטה', רב המתח בין הבדווים משבט אלעטאונה לבדווים-פלאחים משבט אבו-אלקיעאן, והוא ועלול להתפרץ באחד הימים. העיירה כסייפה, שרוב תושביה הם בדווים-פלאחים משבטי אלקלאעייה ומיעוטם משפחות בדוויות משבטי תת-מטה ט'לאם, נהנית מ'שקט יחסי' ביחסים בין שתי הקבוצות, אף כי גם שם נתעוררו מריבות.

מתחים בין בדווים לבדווים-פלאחים בעיירה חורה

העיירה חורה הוקמה בשנת 1983. מתגוררים בה אנשי השבט הבדווי אלעטאונה בצד קבוצות אחרות, הנחשבות בעיני אנשי אלעטאונה כמי שאינם בדווים 'אמיתיים' ומוצאם פלאחי. על רקע זה נתגלעה סדרה של סכסוכים. אחת הדוגמאות לסכסוכים אלה היא הריב השורר בין אנשי אלעטאונה לחמולת אלחואג'רה, שאנשי אלעטאונה מייחסים לה מוצא פלאחי מהר-חברון. השכנות באותו יישוב גרמה וגורמת לחיכוכים חוזרים ונשנים, לעתים מדי יום, בין שתי הקבוצות. המתח הוא מתמיד, ודי בריב קטן בין ילדים כדי לגרום להתפרצות. מוקד מתח נוסף קיים בין אנשי אלעטאונה לאנשי אלנעאמי, שגם להם מייחסים הבדווים מוצא פלאחי. לאנשי אלנעאמי הוקצתה שכונה עוד בראשית דרכו של היישוב, אולם אנשי אלעטאונה לא המתינו עד שיווצרו עובדות מוגמרות, ויזמו מיד החתמה של מנהיגי החמולות והשבטים הבדווים על מכתב התנגדות להצטרפותם של אנשי אלנעאמי לעיירה. יש הטוענים, שאנשי אלעטאונה ביקשו לבטא במעשה זה את עליונותם ואת עובדת היותם 'בעלי הבית' והמנהלים את העיירה. אחד המשכילים משבט אלעטאונה מודה ש"אין מה לעשות. כואב לנו (הבדווים) שהאנשים שהיו כפופים לנו דורות רבים והיו נתונים למרותנו, לא רק שהיום הם משוחררים, הם גם עושים הכל כדי להתגרות בנו ולהוכיח לעולם כולו

שהגלגל התהפך". מוסיף ואומר אותו משכיל, ראש אחת החמולות בשבט אלעטאונה: "אני לא כזה פנאט, אבל 'הם' (הכוונה לבדווים-פלאחים) באמת עולים על העצבים. אילו ישבו בשקט בעיירה, לא היה קורה דבר. אבל המעשים שלהם מעצבנים, ובייחוד הרמזים שהם משלחים כלפינו, כאילו אבד הכלח עלינו ועל תרבותנו, והנה עוד מעט הם ישלטו בנו (הכוונה, באמצעות בחירות). זה מצב בלתי נסבל. תאמין לי, אנשים לא ישנים בלילה מרוב עצבים בגלל השחצנות שלהם..." (ראיון עם בדווי משבט אלעטאונה, 19.1.95).

מוקד אחר של מתח בין-קבוצתי בעיירה חורה קיים בין שבט אלעטאונה הבדווי לשבט אבו-אלקיעאן הבדווי-פלאחי. שבט אבו-אלקיעאן רואה עצמו כשבט בדווי 'אמיתי', שמצאו מחבל מעאן בגבול ירדן-סעודיה, ואילו אנשי אלעטאונה טוענים כי שבט אבו-אלקיעאן הוא ממוצא פלאחי. בשנתיים הראשונות לשכנות בין אנשי אבו-אלקיעאן לאנשי אלעטאונה, מנעו הגברים של אבו-אלקיעאן מנשותיהם לבוא לסניף קופת החולים, הממוקם בשכונת אלעטאונה. הם העדיפו להטריח אותן לנסוע למרפאת הבדווים הכללית בבאר-שבע, הנמצאת במרחק 20 ק"מ. אנשי שבט אבו-אלקיעאן שמרנים יותר מאנשי אלעטאונה באשר למקומן של הנשים בחברה. הנשים משבט אלעטאונה נוהגות מידה ניכרת של פתיחות וחופש אישי, ואנשי אבו-אלקיעאן מבקשים שלא לחשוף את נשיהן להשפעת נשות אלעטאונה.

אי-הנכונות להשתמש באותם השירותים גורם למתח בין-שבטי גם בקרב הבדווים עצמם. אדם אחד מהשבט הבדווי אלעטאונה בעיירה חורה טען, כי "הבדווים עדיין תקועים במסורת שלהם ושומרים על ערכיה, ולא נראה שיתחולל אצלם שינוי בטווח הקרוב. מי שאומר אחרת פשוט מסלף את המציאות. כל שבט חי את חייו ואת מסורתו בשכונתו הוא, ואין לבדווים ולבדווים-פלאחים מכנה משותף עם שכניהם. לכן, בכל שכונה חייבים להיות שירותים עצמאיים, כמו: מרפאה וגן ילדים. לא אתפלא אם בעתיד יהיו גם שירותי רווחה לכל שכונה" (ראיון, 11.8.94). אותו בדווי אכן ראה את הנולד. לאחר כינון מועצה מקומית ממונה בחורה, הוקם מועדון לנשים בשכונת אבו-אלקיעאן, ואיש מבין אנשי השבט לא הציע פעולות משותפות עם נשות אלעטאונה או עם קבוצות אחרות, למרות שראש הרשות המקומית הממונה דאז שאף להביא לאינטגרציה בין שתי הקבוצות, ולו באמצעות הנשים (דוד אפרתי, ראיון, 24.9.98).

קשיים בשילוב חברתי-תרבותי

בעיני זקני הבדווים ובעיני הדוגלים בהתבדלות שבטית, עניין השילוב החברתי-תרבותי בעיירות בין בדווים לבדווים-פלאחים ובין בדווים לבדווים מוטל בספק, ומן הסתם לא יתממש בדור הנוכחי. יתרה מזאת, לדעת משכיל בדווי משבט אלעטאונה, המגמה היא בכיוון ההפוך: "מתחדדים ההבדלים, מתעצמת התחרות, וגוברים המתח והניכור. הדבר נכון בין בדווים לבדווים, ולא כל שכן בין בדווים לבדווים-פלאחים. תשאל את כל המשכילים המטיפים לאינטגרציה, האם הם מוכנים להשיא את אחיותיהם לבני שבטים אחרים. העיירות הבדוויות אינן מהוות כור היתוך חברתי. ההפך הוא הנכון – זהו סיר לחץ של מצוקה, היעדר תשתיות ומיעוט משאבים, כאשר המעט הזה הוא נושא לתחרות ולמאבק בין הצדדים. בתנאים אלה לא יכולה אפילו להתחיל אינטגרציה." (ראיון עם משכיל, איש השבט הבדווי אלעטאונה, 11.8.94). אותו משכיל בדווי מסיק מכך, כי "מכל הבחינות, היישוב השבטי והחמולתי, ולא העיירה המעורבת, עשויים לצמצם, אם לא לבטל, את המתחים ביחסים בין בדווים לבדווים-פלאחים. למען האמת, גם הקרבה הפיזית בין השבטים הבדווים בעיירות אינה לטובת שום צד. לכן, יישוב של שבט אחד הוא שיפתור את הבעיות במישור המוניציפלי, כי היישוב השבטי ייתן ייצוג הולם לכל תושביו".

עורך דין משבט תראבין אלצאנע הבדווי טען, כי "ההבדלים התרבותיים והחברתיים בין הבדווים לבדווים-פלאחים בנגב לא ייפסקו בטווח של 50 שנה, ואולי יימשכו עד סוף הדורות. אדרבא, בתנאי התחרות כיום בכל התחומים, ובפרט בתחום המוניציפלי, כל מי שחלם על אינטגרציה הבין מהר מאוד שהמפסידים באינטגרציה הם רק הבדווים, משום שרק הם צריכים לוותר על זהותם התרבותית, על עמדותיהם הפוליטיות ועל קשריהם עם הממסד, שאותם רכשו בעמל רב." (ראיון, 4.1.92). אותו עורך דין הוסיף ואמר, כי כל עוד לא מרבים בנישואין מעורבים בין שתי הקבוצות, לא יתרחש שילוב חברתי-תרבותי ביניהן. לעומתו, טען איש מן השבט הבדווי-פלאחי אלקרינאוי היושב ברהט, בהתייחסו למצב הדברים במקומות העבודה וברשות המקומית: "מי בכלל זוכר את השטויות של 'בדווים' ו'בדווים-פלאחים'; אנחנו עובדים יחד ונמצאים יחד יותר מאשר עם הנשים בבית שלנו. רק בתקופת הבחירות למועצה הנושא עולה, ויחד אתו המתח, כי ההצבעה היא שבטית, והשבט משייך אותך לצד זה או לצד הנגדי..." (ראיון, 12.6.91). אכן, קשרי עבודה ויחסים במסגרת פוליטית ארצית מאלצים אנשים להזמין את עמיתיהם לאירועים משפחתיים, כגון: חתונות וברית מילה, ומתוך כך מתחילים להתפתח, בשלב ראשון, קשרים מכשירניים (אינסטרומנטליים). נראה, כי היחסים בין שתי הקבוצות יישארו ברמה זו ולא יעברו עד מהרה לרמה ערכית-שיוכית.

תחרות אלקטורלית בזירת השלטון המקומי

אחד ממוקדי המתח העיקריים ביחסים שבין בדווים לבדווים-פלאחים בעיירות שבנגב נעוץ בעובדה, שהחיים בשכנות מחייבים את השתתפותן של שתי הקבוצות בניהול השלטון המקומי באותו יישוב. הרשות המקומית הפכה לזירת המאבקים העיקרית בתחום החברתי, התרבותי והפוליטי בחברה הערבית בישראל. העובדה ש"אין לערבים חלק במערכת השלטון הריכוזית של מדינת ישראל" משפיעה על ריכוז כל האנרגיה הפוליטית ברשויות המקומיות (אלחאג' ורוזנפלד, 1990, עמ' 156). במילים אחרות, תכלית כל המאבקים בזירה זו היא השליטה ברשות המקומית ובמשאביה. הדבר נכון גם לגבי רשויות מקומיות שקמו בעיירות הבדוויות בנגב. אם יש תחום שהוא בבחינת זירת המאבק המרכזית בין הבדווים לבדווים-פלאחים – במסגרת המאבק החברתי והתרבותי ביניהם – הרי זהו תחום השלטון המקומי. ברשויות מקומיות אלה, כמו ברשויות מקומיות ערביות אחרות בישראל, קיים עדיין קושי להפנים נוהלים ועקרונות דמוקרטיים. הגורם השבטי והחמולתי מחזיר, בסופו של דבר, את הפרט ואת הקבוצה אל האינטרסים השייכים שלהם ודוחף אותם לוותר על רעיונות ליברליים ודמוקרטיים, דוגמת 'טובת היישוב', 'טובת הכלל' וכד'. ברשויות המקומיות הבדוויות בנגב המאבק חריף במיוחד, בשל המתח העמוק בין שתי קבוצות התרבות, הבדווים והבדווים-פלאחים. מתח, הנושא בחובו משקעים וסטריאוטיפים שטרם אבד עליהם הכלל, למרות הרצון – האמיתי אולי – לצמצם את השפעתם, שהרי "אנחנו מוסלמים, אנחנו כולנו ערבים, ואנחנו שכנים, אז למה שנמשיך להתעסק בשאלה מיהו בדווי ומיהו פלאח..." (ראיון עם איש השבט הבדווי-פלאחי אלקרינאוי המתגורר ברהט, 11.2.94).

הבדווים-פלאחים מהווים רוב מכריע בקרב הבוחרים בכסיפה, בערוער ובלקיה, וקצת יותר ממחצית הבוחרים בתל-שבע וברהט. רק בחורה ובשגב-שלום הבדווים-פלאחים הם מיעוט מקרב הבוחרים. מצב זה אינו עולה בקנה אחד עם תפיסת הבדווים ביחס למקומם המסורתי במבנה הכוח של החברה הערבית-בדווית בנגב. הם צפו מצב זה מראש, כאשר רבים מהם נמנעו מלהצטרף אל העיירות החדשות, ואכן מצבם הפוליטי של אותם בדווים שבכל זאת השתקעו בעיירות אינו נוח, בלשון המעטה. לדעת משכיל בדווי משבט אלאעסם, המודל המוניציפלי, לפיו מתמנים חברי המועצה וראשה בבחירות דמוקרטיות, אינו מתאים לבדווים. לדעתו, אין מנוס מייצוג שווה לכל שבט, שאם לא כן יהיו תושבי העיירות נתונים למתחים מתמידים ומיותרים העלולים להוביל, בנסיבות מסוימות, ל אלימות (ראיון עם בדווי משבט אלאעסם המתגורר בתל-שבע, 24.9.98). אחרים מעלים מחשבות, המעמידות בסמן שאלה

את יכולתה של האוכלוסייה בעיירות הבדוויות בנגב, על המבנה השיוכי המורכב שלה, לקיים שלטון מקומי סביר.

ואכן, בשנים הראשונות לקיומן של העיירות הבדוויות בנגב הן נוהלו בידי מועצות שמונו על ידי שר הפנים. היו אלה יישובים חדשים יחסית שלא הורגלו בהלכות שלטון מקומי. משרד הפנים נהג לעתים למנות מועצה ממונה ביישובים חדשים, ובכלל זה גם ביישובים יהודיים חדשים. לאחרונה, הופעלה שיטה זו ביחס ליישובים היהודיים מודיעין והר-אדר, קודם שנערכו בהם בחירות לרשות המקומית. אולם תופעת המינוי של גוף מוניציפלי בידי שר הפנים רווחה במיוחד ביישובים הערביים, ויותר מכל ביישובים הבדווים עד שנת 2000. ההנחה הייתה, כי לא רק היעדר ניסיון שלטוני ביישובים אלה מחייב מינוי גוף מוניציפלי בידי משרד הפנים, אלא אף, ובמיוחד, הפירוד החמולתי השורר בקרב האוכלוסייה הערבית. לתפקיד ראש המועצה הממונה ביישובים הבדווים מונו יהודים, וגם עובדי המועצה היו על פי רוב יהודים. התושבים, מצדם, היו מעוניינים במעורבות ובקבלת תפקידים במועצה הממונה, ולא אחת הביעו התמרמרות, לעתים אף התנגדות של ממש, לנוכח מינוי יהודים לתפקידים אלה. לדעתם, לא חסרו משכילים בדווים שיכולים היו למלא את התפקידים. באותן שנים ניהלו חלק מפרנסי העיירות הבדוויות החדשות מאבק במגמה להעביר את השלטון לידיהם; מאבק, שלווה לעתים בהגשת עתירות לערכאות משפטיות. הם לא נלאו מלנסות ולהעביר לידיהם את השלטון המקומי, כאשר גודל האוכלוסייה המתגוררת בעיירה הצדיק זאת מבחינת החוק, וכאשר חשו שביכולתם לנהל את ענייני העיירה בעצמם.

קיימים הבדלים יסודיים בין הבדווים לבדווים-פלאחים בהתייחסותם לתהליך המוניציפליזציה ולהעברת השלטון לידי תושבי העיירות הבדוויות בנגב. הבדווים-פלאחים נוטים לדרוש שלטון עצמי ללא התערבות מבחוץ, למרות הקשיים הנובעים מכך ביחס לתחרות עם הבדווים, ואילו הבדווים נוטים לעתים לצדד בכהונתם ובמינויים של יהודים לתפקידים של ראשי מועצה, חברי מועצה ועובדי מועצה. לשני הצדדים יש נימוקים ענייניים לדרישותיהם ולשאפותיהם. בכל מקרה, הבדווים מזדעזעים מעצם המחשבה שהבדווים-פלאחים ישלטו בהם אי-פעם, והם אינם מהססים לומר בפירוש שלא היו רוצים בשליטת הבדווים-פלאחים בעיירות. מבחינת הבדווים, עדיף שההכרעה בשאלה לידי מי תועבר השליטה בעיירות תידחה עד שיהיה לבדווים רוב בעיירה, והשלטון המקומי בה יהיה בידיהם. אולם מתוך התבוננות במציאות הדמוגרפית ובתהליך האכלוס של העיירות נראה, שיהיה קשה לבדווים לשלוט בעיירות בעתיד, אלא אם כן יפעלו לרכישת קולות, יבטיחו הבטחות מופלגות או ינסו להרכיב קואליציות עם קבוצות של בדווים-פלאחים. אריה אוזן, מי ששימש מזכיר המועצה האזורית משוש במשך כל שנות קיומה, טוען שעל פי ניסיונו, רוב התושבים היו סבורים תמיד, כי עדיפים יהודים בתפקיד ראש מועצה וסגל מינהלי על פני מועצה נבחרת, המורכבת רק מהתושבים הבדווים, וזאת משום שהדבר מקהה את המאבק הבלתי נמנע בין בדווים לבדווים-פלאחים.

התייחסות למאבק שניטש בין הבדווים לבדווים-פלאחים בשנות השמונים וראשית שנות התשעים, בהקשר לארגון מחודש של המועצות המקומיות הבדוויות בנגב, אנו מוצאים בעבודתה של ועדה שהוקמה במיוחד לשם כך על-ידי משרד הפנים. בראש הוועדה עמד פרופ' גדעון קרסל, מומחה לחברה הבדווית. בדו"ח הוועדה נאמר: "תכונה שעליה עמדנו בשעות ארוכות של הקשבה לאנשים היא, שמרב הדורשים העברת הניהול העירוני לידי התושבים לאלתר הם 'מצליחנים' (קבלנים גדולים) מקבוצות הפלאחים (מקבוצת אבו עראר, למשל). בתביעתם מסתמכים הם על הישגיהם החומריים, באמונה שהגיעו גם להתרחבות המספרית הדרושה למספר אחד [הכוונה: להיות במעמד בכורה – המחברים]. העושר מסייע

לדרכון הריבוי הטבעי, ועל-פי הרגשתם, כבר השיגו בגודל את שבטי הבדווים הגדולים שבתוכם הם יושבים. בעיירות שבהן מערך השבטים לפי גודלם הוא ללא עוררין, הקבוצה הגדולה נינוחה יותר וביקשה מאתנו הדרגתיות במעבר לעצמאות. בעיירות שבהן אין ההכרעה בשאלת הגודל מובטחת, אולם העימות הוא בין קבוצות בדווים 'טהורים' (ולא בין פלאחים או ככינזיים 'קלאעייה' לבין בדווים), ביקשו אותנו שלא להזדרז. בני שבטי מיעוט בכל עיירה ביקשו גם הם שלא להזדרז" (קרסל, 8.7.95).

כאשר עבר השלטון המקומי ברהט ובתל-שבע לידי התושבים, החלה תחרות פוליטית על שלטון זה בין הקבוצות השיוכיות. התחרות השבטית ארוכת-המסורת היא שהטביעה את חותמה על התהליך הפוליטי בעיירות הבדווים. השבטים הגדולים או הפלגים הגדולים, אשר מנהיגיהם יכולים לגייס מספר רב של מצביעים בבחירות, התחרו ביניהם על השליטה ברשות המקומית, תוך כריתת בריתות אלקטורליות בין היחידה השיוכית הגדולה שלהם ליחידות קטנות – שבט, פלג קטן או חמולה/משפחה גדולה. דפוסי תחרות אלה מקובלים בחברה הבדווית, והם הועתקו אל הזירה המוניציפלית, כפי שגם קרה ברבים מן היישובים הערביים בצפון הארץ ובמרכזה. גם שם, החמולה עדיין משמשת בסיס חשוב לחיים הפוליטיים המקומיים (אלחאג' ורוזנפלד, 1990). המציאות החדשה – 'שחרור' (אמנציפציה) הבדווים-פלאחים מחסותם של הבדווים וקבלת זכות הצבעה לבחירות המקומיות – הוסיפה ממד רב-חשיבות להתפלגות המצביעים בין בדווים לבדווים-פלאחים. התחרות האלקטורלית, שהחלה עם המעבר ממועצה ממונה למועצה נבחרת, באה לידי ביטוי בתחרות בין רשימות שנשענות על מצביעים מקרב הבדווים-פלאחים לבין רשימות הנשענות על מצביעים מקרב הבדווים. במציאות הדמוגרפית שהתהוותה ברהט ובתל-שבע הפכו הבדווים-פלאחים לרוב בקרב בעלי זכות ההצבעה. כתוצאה מכך, החלו הבדווים בעיירות להרגיש מאוימים מן הבחינה הפוליטית וניסו לגייס מחדש את תמיכתו של כל מצביע פוטנציאלי מבין מי שהיו בני-חסות בעבר, כדי לשמור על מעמד ההנהגה שהיו רגילים לו.

המאבק בבחירות הוא מאבק על משאבים מקומיים. על שלושה סוגים של משאבים נאבקים בדרך כלל ברשויות המקומיות: תפקידים ברשות המקומית, שירותים עירוניים ושירותים שכונתיים. על משאבים אלה מתנהלים, במידה זו או אחרת, מאבקים בכל רשות מקומית, בין אם על בסיס פוליטי ובין אם על בסיס חברתי או תרבותי. ברשויות המקומיות הבדוויות בולט הבסיס התרבותי הקשור למוצאו של אדם. חמולות, פלגים ושבטים נאבקים ביניהם על השליטה במשאבים. אל מאבקים אלה מצטרף גם המאבק בין שתי קבוצות המוצא הראשיות בקרב האוכלוסייה הבדווית – הבדווים והבדווים-פלאחים.

תפקידים ברשות המקומית מקנים עמדות כוח להקצאת המשאבים המצויים בידי הרשות המקומית, ועל כן תפיסת עמדות אלה היא יעד חשוב בתחרות המתרחשת בזירה המוניציפלית. אך תפקידים הם גם משאבים בפני עצמם, בתוקף היותם מקום עבודה ומקור פרנסה. מקומות העבודה במגזר המוניציפלי הם מקור תעסוקה חשוב ברבים מן היישובים הערביים בישראל (אל-חאג' ואחרים, 1994), ולא כל שכן בעיירות הבדוויות שאינן משופעות במקומות תעסוקה. ברשות מקומית נבחרת, מתחלקים התפקידים בהכרעה דמוקרטית, על-פי תוצאות הבחירות למועצה, ולכן יש לדמוגרפיה משקל מכריע. הייצוג במועצת הרשות המקומית עשוי להשפיע על חלוקת התפקידים ועל חלוקת המשרות. כיוון שהבדווים-פלאחים מהווים רוב בחלק מן העיירות הבדוויות בנגב, שכן רוב הבדווים עדיין מתגורר בפזורה, הם עשויים לשלוט ברשויות המקומיות של יישובים אלה.

הנבחרים למועצת הרשות המקומית בעיירות הבדוויות רואים עצמם מעל לכל כנציגים של בני קבוצתם. ביישובים אלה, הנציגות היא בעיקר על בסיס מוצא, אף כי לחלק מן הרשימות הרצות לבחירות ברשויות המקומיות יש קשר למפלגות או לתנועות ארציות. אי לכך, דואגים הנבחרים לקבוצתם-הם. מאחר שבעיירות אלה מקובלת הפרדה מרחבית לשכונות, על פי המוצא, נמצא כי הנבחרים הם גם נציגיהן של שכונות מסוימות. במצב זה מקדישים הנבחרים את מרב מאמציהם כדי לדאוג לאינטרסים של שכונותיהם. בשל עומק השסע בין בדווים לבדווים-פלאחים, נמצא כי מי שמחזיקים בשלטון המקומי מפנים את רוב המשאבים לטובת השכונות של בני קבוצתם, בעוד הם מצמצמים, ואפילו מונעים, העברת משאבים אל השכונות של הקבוצה האחרת. הנאמנות לקבוצת המוצא היא חזקה מאוד, וכך גם הנטייה להתעלם מן הקבוצה האחרת. התעלמות, אשר לעתים מתחייבת מן האתוס הרווח בחברה השבטית-המסורתית האופיינית לעיירות הבדוויות בנגב.

קואליציה במקום אינטגרציה

בעוד החברה הבדווית בעיירות, על רכיביה הראשיים (בדווים ובדווים-פלאחים) והמשניים (שבטים, פלגים וחמולות), ממשיכה לקיים הפרדה (סגרגציה) חברתית ומרחבית בין מרכיביה בתחומי הנישואין, הקשרים החברתיים ודפוס המגורים, מתקמת והולכת מציאות חדשה בתחום הפוליטי המקומי. תהליך העיור שכפתה הממשלה הכניס את רכיבי החברה הבדווית למסגרת ניהולית-שלטונית אחת – המסגרת המוניציפלית. באותה מסגרת מתגוררים בדווים ובדווים-פלאחים אלה בצד אלה. באותה מסגרת שוכנים בני שבטים שונים אלה ליד אלה. השכונות הן אמנם הומוגניות, אולם כאשר הדברים נוגעים לניהול המשאבים המוניציפליים, הטריטוריה הרלוונטית היא תחום השיפוט של כל היישוב. ברמת היישוב, שוב אין לקבוצה זו או אחרת מונופול, והיא חייבת להשתתף במשחק הפוליטי של צבירת כוח ויצירת בריתות. בריתות אלה חוצות גבולות שיוכיים, שלא נחצו במישור החברתי ובמישור התרבותי בחיי היום-יום. בעיירות הבדוויות נוצרות והולכות קואליציות בין קבוצות בדוויות לקבוצות בדוויות-פלאחיות, שמטרתן לאפשר לכל אחת מן הקבוצות להשתתף בשלטון המקומי ולהבטיח לעצמה משאבים מוניציפליים. תופעה זו היא משמעותית בעיקר עבור הקבוצה הבדווית, אשר בעבר לא ראתה בבדווים-פלאחים שותפים פוטנציאליים לניהול ולשלטון. בעשורים האחרונים, כתוצאה מן המציאות שהתפתחה בעיירות, ובעיקר מן הגידול המהיר באוכלוסיית הבדווים-פלאחים, למדו הבדווים תושבי העיירות שעליהם לסגל לעצמם דרכים חדשות ולראות בבדווים-פלאחים שותפים לתחום הפוליטי.

במציאות חדשה זו, החלו לחדור אל המערכת הפוליטית המקומית גם סוגיות מן המציאות הארצית, המעסיקות את החברה הערבית בישראל – סוגיות של לאום, דת ושוויון. בשנים אלה נעשתה החברה הערבית בישראל אסרטיבית מבעבר בנושא המאבק הישראלי-הפלסטיני; התנועה האיסלאמית עוררה את חשיבות הדת בתרבות הערבית בארץ, כחלק מן התמורה שחלה בארצות ערב ובארצות שאינן דווקא מוסלמיות; והציבור הערבי בארץ החל לגייס את עוצמתו הפוליטית כדי לצמצם את הפער החברתי-הכלכלי בינו לבין הציבור היהודי בישראל. מציאות חדשה זו היא ביטוי לתהליכים של מודרניזציה ולאומיות המתרחשים בחברה הערבית בישראל ומעמידים בפניה אתגרים על-שיוכיים ועל-מקומיים הנוגעים לחברה כולה. תהליכים אלה העמידו מנהיגים מסוג חדש ויצרו קואליציות חדשות, החוצות קווים שיוכיים.

המציאות הארצית החדשה שינתה גם את כללי המשחק בין בדווים לבדווים-פלאחים בתחום הפוליטי המקומי. שוב אין לשבטיות מונופול של ברזל על ההתנהגות הפוליטית. שוב אין אפשרות ליצור זהות מוחלטת בין השיוכיות השבטית להצבעה בבחירות. כדי לעמוד מול המציאות המקומית החדשה של דמוקרטיה ביישוב הטרוגני, נוכחו מנהיגים מקומיים, בדווים ובדווים-פלאחים, כי עליהם למצוא דרכים להתחבר עם הצד השני למרות הטאבו התרבותי עתיק היומין. כדי להגיב על המציאות הארצית החדשה נרתמו מנהיגים מקומיים מקרב שתי קבוצות התרבות להתארגנויות פוליטיות ערביות ברמה הארצית. הירתמות זו נועדה הן כדי לענות על האתגרים הכלליים המעסיקים את החברה הערבית בישראל והן כדי לגייס את המפלגות הערביות הארציות למען הצלחתם הפוליטית ברמה המקומית. כך נוצרה בעיירות הבדוויות בנגב שורה של קואליציות בין קבוצות בדוויות לקבוצות בדוויות-פלאחיות, תחת מטריה של מפלגה ארצית או בלעדיה, לצד רשימות מקומיות השומרות על הומוגניות שיוכית, בדווית-פלאחית או בדווית. הבדווים נדחקו אל מלאכת הבנייה של קואליציות אלקטורליות לא רק בשל היותם מיעוט בחלק מן העיירות ולא רק בשל התגבשותן של מסגרות פוליטיות ארציות שחדרו אל הרמה המקומית, אלא גם בשל הדפוס המרחבי החדש הנגזר מן העיור.

המעבר אל העיירות הביא לשינוי גם אצל הבדווים עצמם. בעבר, גר כל שבט בדווי בתחום נפרד. גם הפזורה הנוכחית ערוכה לפי מרחבים שבטיים נפרדים ובתוכם מקבצים לפלגים ולחמולות, כך שכל יחידה שיוכית שולטת ביחידה מרחבית משל עצמה. עם הכניסה לעיירות, במיוחד הגדולות שבהן, השתקעו יחדיו יוצאי שבטים בדווים שונים. בין שבטים אלה הייתה תמיד תחרות, שלעיתים התפתחה לפרץ של איבה. התחרות בעבר נסבה הן על המנהיגות של תת-מטה והן על מנהיגות המטה כולו. כאשר מצאו עצמם השבטים הבדווים באותה עיירה, במציאות של תחרות דמוקרטית-אלקטורלית על עמדות כוח, שוב התעוררה התחרות ארוכת השנים על הבכורה ועל עמדות הכוח הנובעות ממנה. כדי להשיג בכורה זו, הפעם במסגרת תהליכים אלקטורליים מודרניים, נזקקו השבטים הבדווים לקולותיהם של הבדווים-פלאחים היושבים באותן עיירות. מונעים על ידי התחרות התוך-בדווית, החשובה לבדווים אולי יותר מכל מניע אחר בחיים הציבוריים, הלכו אם כן המנהיגים הבדווים אל שכניהם הבדווים-פלאחים וביקשו את תמיכתם. שלא כמו בזמנים עברו, הפעם לא הייתה זו תמיכה מתוך תחושת חובה ארוכת שנים של בני-חסות לפטרוניהם; הפעם נתבקשו הבדווים-פלאחים להיות שותפים שווים, או כמעט-שווים, בקואליציה ארעית לצורך מערכת בחירות, שבה נאבקים מנהיגי הבדווים בינם לבין עצמם. כך התרחשו הדברים, למשל, בבחירות בתל-שבע בשנת 1998 – שני המועמדים העיקריים לראשות המועצה המקומית היו משבט אבו-רקיק הבדווי, ורק זה שהצליח לגייס קולות רבים יותר מקרב הבדווים-פלאחים הוא שזכה בתפקיד הנכסף.

תהליך דומה התרחש בעיירה חורה, בבחירות המקומיות ביוני 2000. על ראשות המועצה המקומית התחרו שני מועמדים בדווים משבט אלעטאונה: מוסא וטלאל. טלאל אלעטאונה ניסה לגייס את תמיכת השבט הבדווי-פלאחי אבו-אלקיעאן (שבט גדול למדי מבין השבטים היושבים בחורה), נוסף על התמיכה שקיבל מחלק מבני שבטו. מוסא אלעטאונה, לעומתו, הסתמך בעיקר על תמיכתם של בני שבטו הבדווי. הקואליציה של טלאל אלעטאונה, המחברת בדווים עם בדווים-פלאחים, הייתה אמורה להנחיל לו את הניצחון, לו עמדה בציפיות שתלו בה. אולם בסופו של יום הבחירות, ניצח דווקא מוסא אלעטאונה. נראה כי אנשי אבו-אלקיעאן הבדווים-פלאחים לא פעלו כאיש אחד, אלא נתקיימו בהם מחנות פוליטיים שונים, וכך מצא כל אחד את דרכו אל מועמד אחר מבין המועמדים הבדווים. במילים אחרות, עם הזמן מתברר כי במצבים פוליטיים מסוימים הזהות השבטית אינה מחייבת, וכי אינטרסים אחרים גוברים ביום הבחירות.

המבנה של הפוליטיקה המוניציפלית, שנהוגה בו בחירה ישירה לתפקיד ראש הרשות המקומית, הקל על יצירת קואליציות בעיירות הבדוויות בנגב. במבנה שיוכי מפוצל, שבו כל קבוצה שיוכית מבקשת לשמור על זהותה ועל האינטרסים המיוחדים לה, החלוקה בין בחירת ראש הרשות המקומית לבחירת חברי המועצה היא נוחה למדי. כל קבוצה יכולה להבטיח לעצמה ייצוג במועצה, אך עם זאת ביכולתה להתארגן בקואליציה עם קבוצות אחרות כדי להבטיח השפעה על מדיניותו של ראש הרשות המקומית. השפעה זו היא חשובה, משום שראש הרשות המקומית הוא זה אשר ממנה עובדים וחולש על הפעלת שירותים. ראש הרשות המקומית גם יוצא נשכר ממעמדו – ביכולתו לקדם את הקריירה הציבורית שלו, ואולי גם את האינטרסים האישיים שלו ושל הקרובים אליו מקרב בני קבוצתו השיוכית.

תיאור המציאות הפוליטית החדשה שנוצרה בעיירות הבדוויות בנגב, על הקואליציות האלקטורליות הבין-שיוכיות שבה, לא באה ללמד כי המציאות השיוכית מיטשטשת ונעלמת בקרב תושבי העיירות. המסגרת השיוכית עדיין שרירה וקיימת. חיי היום-יום ממשיכים להתנהל על-פי הזהויות השיוכיות ועל-פי המחיצות שביניהן. כל שבט וכל פלג לבדד ישכון. כל קבוצה שיוכית ממשיכה לסגור את שורותיה בפני זר ואחר. אין גם נאמנות נצחית לקואליציה בין-שיוכית זו או אחרת. קבוצה שיוכית מסוימת יכולה לעבור מקואליציה לקואליציה ממערכת בחירות אחת לשנייה. והיו דברים מעולם, גם בתולדותיהן של קואליציות בחברה היהודית בישראל. אולם חשוב לציין, כי נפל דבר בחברה הבדווית המסורתית – נשבר הטאבו שהפריד בין בדווים לבדווים-פלאחים, וכיום הם הולכים יחד לקואליציות, כדי להיאבק על השלטון המקומי על בסיס אינטרס פוליטי מזדמן.

א. קואליציות בדוויות-פלאחיות ברהט ובתל-שבע

תושביה של רהט, היישוב העירוני הגדול ביותר של האוכלוסייה הבדווית בנגב, סיגלו לעצמם פרקטיקה של הקמת קואליציות אלקטורליות ושל חציית גבולות שיוכיים בהצבעה בבחירות, מיד עם המעבר ממועצה ממונה למועצה נבחרת. בשנת 1989, בבחירות המקומיות הראשונות, זכה בראשות המועצה המקומית ג'ומעה אלקצאצי, מראשי התנועה האיסלאמית, אף כי באותה עת היה ביישוב רוב לבדווים-פלאחים. המסר הכללי של התנועה האיסלאמית, המבקש להמעיט בחשיבותן של מחיצות שיוכיות, בוודאי סייע לחבר בין בדווים-פלאחים לבדווים. הצלחתו של ג'ומעה אלקצאצי נבעה גם מכך שהצליח ליצור לעצמו דימוי של לוחם למען זכויות הבדווים, ובהיעדר מנהיגות אלטרנטיבית בקרב הבדווים, האמינו הכל בזמנו, שבאישיותו הנחרצת ובהתבטאויותיו חסרות המורא כלפי נציגי הממשלה, הוא אכן יצליח במקום שאחרים נכשלו. אך גם לפוליטיקה המסובכת של רהט היה חלק בתוצאה אלקטורלית זו. הצלחתם של ג'ומעה אלקצאצי ושל התנועה האיסלאמית נבעה מהמבנה השיוכי של אוכלוסיית היישוב. חמישה שבטים גדולים פעילים בתחרות האלקטורלית ברהט על מועצת העיר וראשותה – ארבעה בדויים (אלהוזייל, אלטורי אבו-צהיבאן ואלאפיניש) ואחד בדוי-פלאחי (אלקרינאוי) – והם נוהגים להעמיד נציגים משל עצמם להתמודדות על ראשות המועצה. המתמודדים העיקריים הם השבט הבדוי אלהוזייל והשבט הבדוי-פלאחי אלקרינאוי. השבט הבדוי-פלאחי אלעובר, שהוא ממקימיו הראשונים של היישוב ואחד השבטים הגדולים שבו, לא משתתף באופן פעיל במאבק על הבכורה המוניציפלית, והוא מתרכז בפעילות כלכלית ענפה במטרה לצבור משאבים. מוצאו של ג'ומעה אלקצאצי הוא מן השבט הבדוי אלאפיניש, הקטן מבין שלושת שבטי הבדווים ברהט, והוא נמנה עם חמולה קטנה וחסרת השפעה. בפילוס דרכו הפוליטית, התמקד ג'ומעה אלקצאצי בגיוס אלקטורלי של השבטים הקטנים

והחמולות הקטנות, והופיע כנציג התנועה האיסלאמית התומכת בחלשים. הוא הבטיח סיוע, הן ברמה השכונתית והן ברמה המשפחתית (בייחוד לנזקקי סעד). הקואליציה שבנה אלקצאצי כללה בעיקר מצביעים בדווים-פלאחים, אך גם בדווים רבים נמנו עם תומכיו.

כבר בבחירות בשנת 1989 התגלתה בדפוסי ההצבעה התופעה של חציית גבולות שבטיים. דבר המעיד על ירידת כוחו של הפרימאט השיוכי בהתנהגות הבוחרים באוכלוסייה הערבית-בדווית. קיימות עדויות, כי דווקא בני שבטו של ג'ומעה אלקצאצי הצביעו עבור מתחריו, פייצל אלהוזייל הבדווי וטלאל אלקרינאווי הבדווי-פלאחי. אנשי אלקרינאווי פיצלו אף הם את כוחם האלקטורלי, ורבים מהם הצביעו עבור מועמדים של שבטים אחרים. לעומת זאת, כאשר טלאל אלקרינאווי גבר על ג'ומעה אלקצאצי בבחירות של 1993, נמצא כי היו אלה הבדווים שחצו את הקווים השיוכיים ובחרו במועמד הבדווי-פלאחי טלאל אלקרינאווי. תופעה דומה התרחשה גם אצל בני שבט הבדווי-פלאחי אלעוברה. בהיותם דתיים, תמכו אומנם רבים מבני אלעוברה, בבחירות של שנת 1993, דווקא בג'ומעה אלקצאצי הבדווי, אך חלק מהם הצביע עבור הרשימה הקומוניסטית החדשה (רק"ח), שרוב בוחריה בעיר זו באים משבט זה. התמיכה ברשימת רק"ח בקרב אנשי אלעוברה היא ותיקה וקדמה לתמיכה הגוברת והולכת בתנועה האיסלאמית.

בבחירות המקומיות בשנת 1993, בעקבות היערכות בין-שבטית וחציית גבולות שבטיים, התהפכו היוצרות. לקראת בחירות אלה הגיעו אנשי אלהוזייל הבדווים ואנשי אלקרינאווי הבדווים-פלאחים – יריבים מושבעים בבחירות של שנת 1989 – להסכם על התמודדות משותפת. זאת, מתוך חשש מפני האפשרות שהתנועה האיסלאמית, ובמיוחד ג'ומעה אלקצאצי, יזכו שוב בשליטה על המועצה המקומית. לאחר הבחירות קמה קואליציה של שתי קבוצות שבטיות גדולות אלה, יחד עם הפלג הבדווי אבו-צהיבאן ועם מועמד מקרב השבט הבדווי אלטורי. כבר אז פתרו השותפים את הבעיה של קואליציה מרובעת בין בדווים-פלאחים לבדווים על ידי הנהגת הסדר של רוטציה בראשות המועצה בין מנהיגי ארבע הקבוצות השיוכיות, כאשר מספר הבוחרים בכל קבוצה קבע את סדר הרוטציה ואת משך הכהונה. טלאל אלקרינאווי הפלאחי כיהן ראשון במשך שנתיים וחצי, אחריו – פייצל אלהוזייל הבדווי, ולאחריהם – שני ראשי הרשימות הבדוויות האחרות. הדבר מלמד, שקיימת אפשרות של חציית הגבולות השיוכיים ושל שיתוף פעולה פוליטי בין בדווים-פלאחים לבדווים, לצורך מאבק שאינו רק על משאבים אלא גם על הצביון הפוליטי והתרבותי של החברה הבדווית כולה. עם זאת, הרוטציה המרובעת מעידה גם על היעדר אמון בין כל אחד ממרכיבי הקואליציה ועל תפיסה בסיסית, לפיה ניתן לסמוך רק על בן הקבוצה השיוכית כאשר מדובר בשליטה על משאבים. מערכת הבחירות של שנת 1993 ברהט העידה בעליל על האמנציפציה של הבדווים-פלאחים, כאשר תפקיד ראש הרשות עבר ברוטציה בין ארבע הקבוצות השיוכיות שהרכיבו את הקואליציה. לאחר אותן בחירות, מילא את התפקיד איש אלקרינאווי, עתה שותף מלא בברית הבין-שבטית בין בדווים-פלאחים לבדווים, פטרוניהם לשעבר.

בני-החסות אכן השתחררו מפטרוניהם ההיסטוריים. ברהט, כמו גם ביישובים אחרים, הבדווים-פלאחים, שהיו עד לא מזמן בבחינת אריסיהם של הבדווים, זכו הודות להקמת העיירות והודות לסדר הדמוקרטי שהונהג בהן לעמדות ולתפקידים במסגרת המוניציפלית, למורת רוחם של הבדווים. לבדווים לא נותר אלא לקבל את ההכרעה הדמוקרטית, לחרוק שיניים ולנסות את כוחם בדרכים של שיתוף פעולה, כדי לא להחמיץ את המשאבים הכרוכים בניהול השלטון המקומי.

ביולי 1991 הגישו תושבים בדווים ובדווים-פלאחים מתל-שבע עתירה לבג"צ. הם ביקשו לבטל את המועצה הממונה ולהופכה למועצה מקומית נבחרת. מיד לאחר שבית המשפט נעתר לתביעת הבדווים, והחלו הכנות לבחירות למועצה המקומית, נשכחה השותפות בין הבדווים לבדווים-פלאחים, ופרץ ביניהם מאבק אלקטורלי שהגיע לשיאו ביום הבחירות בשנת 1993. בבחירות נתמנה לראשות המועצה המקומית סאלם אבו-רקייק, כשהוא נתמך בידי קואליציה שרוב חבריה הם בדווים-פלאחים. שיתוף זה בין שתי הקבוצות היה מבוסס על הסכם רוטציה, לפיו במחצית השנייה של הקדנציה יכהן כראש מועצה בדווי-פלאחי – קאסם אבו-סריחאן. התחרות הולידה במקרה זה שיתוף קואליציוני. בבחירות של שנת 1998 נמשך השיתוף בין בדווים לבדווים-פלאחים, והוא בא הפעם לידי ביטוי באמצעות חלוקת תפקידים בין שתי הקבוצות.

ב. קואליציה בדווית-פלאחית בכסייפה

בעיירה כסייפה הבדווים-פלאחים מהווים רוב מכריע, ובתוכם יש רוב לשבטי אלקלאעייה. חמולת אבו-עג'אג', ממוצא בדווי-פלאחי מצרי, הייתה בת חסות של שבט אבו-רביעה, שרובו מתגורר באזור כסייפה ומיעוטו בתחום המוניציפלי של כסייפה. בבחירות שהתקיימו בספטמבר 2000 התחרו שלושה מועמדים: סאלם אבו-רביעה הבדווי; סלימאן אבו-חמיד, איש שבט זבארקה, משבטי אלקלאעייה; ואחמד אבו-עג'אג', נציג התנועה האיסלאמית. בסיבוב הראשון לא עבר איש מבין המועמדים את אחוז החסימה. באוקטובר התקיים סיבוב נוסף, שבו התחרו המועמד הבדווי והמועמד הבדווי-פלאחי, נציג שבטי אלקלאעייה. המועמד הבדווי הוא שזכה בבחירות, הודות לתמיכה מסיבית של אנשי אבו-עג'אג', הבדווים-פלאחים. לתמיכה זו יש שתי סיבות. האחת – החסות ההיסטורית של השבט הבדווי אבו-רביעה על חמולת אבו-עג'אג' הבדווית-פלאחית לא פסה מן העולם, והיא עומדת למנהיגי אבו-רביעה גם במסגרת משטר מודרני ובעת בחירות מוניציפליות. והשנייה – התחרות הפנימית בין ענפים בדווים-פלאחים שונים. במסגרת תחרות זו העדיפו אנשי אבו-עג'אג' לתמוך במועמד בדווי, שעמו הם קשורים באופן היסטורי, על פני קבלת מרותו של איש משבטי אלקלאעייה. אותה תחרות פנימית בקרב הבדווים-פלאחים הקיפה גם את שבטי אלקלאעייה עצמם, וחלק מהם תמכו במועמד הבדווי. כך פעלה בכסייפה קואליציה המחברת בדווים ובדווים-פלאחים ובראשה עמד בדווי, למרות שהבדווים מהווים מיעוט קטן בעיירה. נראה כי למרות שתהליך העיור הביא לאמנציפציה של הבדווים-פלאחים, הם עדיין מקבלים על עצמם, במידה מסיימת ובכמה מן העיירות הבדוויות, את פטרונותם של הבדווים בתחום הניהול המוניציפלי.

ג. בכורה בדווית-פלאחית בלקייה ובערוער

בעיירה לקייה לא העניקו הבדווים-פלאחים את הבכורה למועמד הבדווי. הזוכה בבחירות לתפקיד ראש הרשות המקומית בבחירות של ספטמבר 2000 היה מועמד התנועה האיסלאמית, איברהים אבו-מחארב – בדווי-פלאחי, בן לחמולה שהייתה בעבר בת חסותו של השבט הבדווי קדיראת אלצאנע. בעת מסע הבחירות ציפו מנהיגי השבט הבדווי כי הבדווים-פלאחים בלקייה יתמכו במועמד הבדווי ח'אלד אלצאנע. אולם לא כך היה הדבר. המצביעים הבדווים-פלאחים, למרות הבטחות קודמות, העבירו את תמיכתם אל המועמד הבא מקרבם. החסות ההיסטורית לא עמדה לבדווים הפעם, כפי שקרה בכסייפה. הזהות הבדווית-פלאחית גברה, ועמה גם הזיקה לתנועה האיסלאמית, הרווחת במיוחד בקרב הבדווים-פלאחים.

בערוער קיים רוב בדווי-פלאחי מכריע, המורכב משני שבטים גדולים – אבו-עראר ואבו ג'אמע. הבדווים הם מיעוט ביישוב, ורוב הבדווים של שבט אבו-קרינאת ושבט אבו-ג'איעד מתגוררים מחוץ לערוער ואינם משתתפים בבחירות. המועמדים לתפקיד ראש הרשות המקומית בבחירות 2000 היו משבט אבו-עראר הבדווי-פלאחי – נאיף אבו-עראר וטאלב אבו-עראר. טאלב זכה בבחירות. בגלל מספרם הנמוך, לא הציגו הבדווים מועמד משל עצמם, בידעם כי לא יוכלו להשפיע באופן מכריע על תוצאות התחרות האלקטורלית בין שני המועמדים הבדווים-פלאחים. בערוער, לעומת כסייפה, לא נתקיימו תנאים לבחירתו של מועמד בדווי. בעוד שבכסייפה יש לשבט אבו-רביעה עמדת כוח ניכרת, למרות היותו מיעוט בתחומי העיירה, הרי שבערוער השבט הבדווי-פלאחי אבו-עראר הוא המחזיק בעמדת כוח פוליטית, שבאה לו מכוח מעמדו הדמוגרפי והכלכלי.

סיכום ומסקנות

בפני האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב עומדות עתה שתי חלופות של מגורים ושל חיים במערך המרחבי של החבל. החלופה האחת היא זו המסורתית, המתקיימת בפזורה – חלופת המקבץ ההומוגני, חמולתי או שבטי, המפרידה בין בדווים לבדווים-פלאחים. כמחצית מן האוכלוסייה הערבית-בדווית מקיימת אורח חיים זה ומהווה את הנדבך הכפרי באוכלוסייה. חלופה זו שומרת על הדפוסים התרבותיים המסורתיים, ומבטיחה מידה ניכרת של אוטונומיה שיוכית במרחב נתון, מאפשרת להמשיך בעיסוקים המסורתיים, חקלאות ומקנה, ומחזקת את התביעה על הקרקעות. עם זאת, עד כה לא הבטיחה חלופה זו שירותים ראויים, ואין היא נותנת פתרון נאות לצורכי הדיור, מאחר שיישובים אלה לא זכו להכרה מצד המדינה. הארגון הקרוי 'המועצה האזורית ליישובים הבלתי-מוכרים בנגב' מנהל מאבק להכרה באותם יישובים. אם מאבק זה יצליח, והיישובים הכפריים שבפזורה הבדווית יוכרו על-ידי המדינה, תישמר ההיבדלות בין בדווים לבדווים-פלאחים בנדבך הכפרי.

החלופה השנייה מהווה את הנדבך העירוני של האוכלוסייה הערבית-בדווית. בכל החברות המודרניות הנדבך העירוני אמור לייצג את הפיתוח ואת הקדמה. העיר מחוללת את המודרניות והיא גם פרי יצירתה. לזאת שאפו מי שתכננו את העיירות הבדוויות בנגב, גם אם שיקולים אחרים הם שהביאו להקמת העיירות. משקמו העיירות, יש עניין לשוב ולהעריך כיצד הן השפיעו על החברה הבדווית. למרות שהדברים לא נעשו כהלכה מבחינת התכנון הפיזי – ובעיקר מבחינת ההשקעות בתשתיות, בשירותים חברתיים ובמקומות תעסוקה – הרי שלעיירות אלה היה, וכנראה ימשיך להיות, תפקיד מרחיק לכת בעיצוב מחדש של החברה הערבית-בדווית. ראשית, העיירות נתנו ביטוי מוחשי ומעשי לאמנציפציה של הבדווים-פלאחים – תהליך בעל חשיבות בלתי מבוטלת. במדינה המאמצת לעצמה משטר דמוקרטי פתוח לכל וערכים התומכים בזכויות היחיד, יש לראות באמנציפציה של הבדווים-פלאחים את אחד התהליכים החשובים. תהליך האמנציפציה אומנם הנץ עוד קודם, אך לית מאן דפליג שהקמת העיירות והנסיבות שבהן התרחש אכלוסן האיזו את התהליך. לכן, למרות הביקורת על דרך התכנון של העיירות, על האמצעים לפיתוחן ועל אופן ניהולן, יש מקום לציין את חלקן של העיירות באחד התהליכים החברתיים המהפכניים שהתחוללו בישראל בקרב האוכלוסייה הערבית.

ראוי להדגיש, כי עצם קיומן של שתי חלופות אלה הוא דבר שיש לברך עליו. האוכלוסייה הערבית-בדווית, על שני מרכיביה הראשיים, שוב אינה הומוגנית מבחינת יחסה אל מקומה בציוויליזציה המודרנית שהתפתחה בישראל. ישנם אלה, בעיקר מבין הבדווים אך גם מבין הבדווים-פלאחים, אשר מעדיפים לשמור על המבנה המסורתי, על כל המשתמע מכך מבחינה יישובית-מרחבית. אלה מבקשים לעצמם את החלופה הכפרית בפזורה. לעומתם, ישנם המבקשים לעצמם את החלופה העירונית או נאלצים

לאמץ אותה. מן הבחירה בחלופה העירונית משתמע אומנם ויתור על אורח החיים המסורתי לטובת אורח חיים אחר, בלתי מגובש עדיין ונתפס כמאיים, אך היא טומנת בחובה סיכוי לקורת גג, לשירותים חברתיים, תהא איכותם אשר תהא, ואולי גם לרווחה כלכלית. הערים בישראל הן בעיקרן ערים יהודיות. גם בערים אלה וגם בערים המעורבות, שבהן גר רוב יהודי עם מיעוט ערבי, אין הבדלים העוקרים אליהן מוצאים נסיבות חברתיות, כלכליות ותרבותיות נוחות. גם בצפון הארץ אין בדוויי הגליל רווי נחת בשכונות שהקימו בשולי כפרים ערביים. העיירה הבדווית בנגב, הגם שהחיים בה עדיין רצופים קשיים ועוולות, היא יישוב הנמצא בשליטת האוכלוסייה הערבית-בדווית, בין אם ממוצא בדווי ובין אם בדווי-פלאחי. בעיירה הבדווית יכולים שני המרכיבים, בעיקר הבדווים-פלאחים, למצוא אפשרות מגורים.

על פי המצב השורר בעיירות הבדוויות בנגב נראה, כי למעט העיר רהט, רוב העיירות הן בבחינת חלופה פרברית ולא דווקא עירונית ממש. וכך, הולך ומסתמן בחבל ארץ זה מערך יישובים היררכי מבחינת האוכלוסייה הערבית-בדווית. בבסיסה של ההיררכיה נמצאים הכפרים הבדווים הבלתי מוכרים שבפזורה. מעליהם נמצאות העיירות הקטנות שהוקמו ביוזמת הממשלה, ומתגוררים בהן בדווים-פלאחים ובדווים. רהט ניצבת בראש ההיררכיה של יישובי הבדווים בנגב, למרות שמבחינה תפקודית היא עדיין חוסה בצלה של באר-שבע. רהט אינה רק היישוב העירוני הגדול ביותר מבין היישובים הבדווים בנגב, אלא גם המגוונת ביותר מבחינת ההרכב השיוכי של תושביה, והעירונית ביותר מבחינת היצע השירותים והמבנה המוסדי של השלטון המקומי. ואכן, בשנים האחרונות, בשל אופייה העירוני ההולך ומתפתח, רהט משמשת יעד לבדווים-פלאחים ולבדווים ממקומות שונים בצפון-מזרח הנגב.

יש לציין, כי במערך ההיררכי של היישובים הבדווים קיימת שונות מבחינת ההרכב השיוכי של התושבים. בכפרים הלא-מוכרים קיים רוב בדווי מובהק, כתוצאה ממעבר הבדווים-פלאחים לעיירות. לחילופין, בחלק מן העיירות יש רוב משמעותי לבדווים-פלאחים. באופן כללי ניתן לומר, כי כתוצאה מהקמת העיירות יש לבדווי ולבדווי-פלאחי המבקש להמשיך להתגורר בנגב היצע מגוון של מקומות מגורים במערך ההיררכי של יישובי הבדווים בחבל ארץ זה. ואם אין הוא מסתפק בהיצע זה, עדיין פתוחה בפניו האפשרות להתגורר בעיר באר-שבע – נדבך נוסף במערך היישובי הפתוח בפני הבדווים, שעד כה רק מעטים בחרו בו. בקרב התושבים הערבים המעטים הגרים בבאר-שבע גדול חלקם של הערבים מצפון הארץ וממרכז.

ההרכב השיוכי בנדבכים השונים של ההיררכיה היישובית מלמד, כי מן הסתם ימשיכו בדווים-פלאחים רבים להעדיף את היישובים העירוניים, וחלקם בהם יגדלו. הבדווים, לעומת זאת, עשויים להמשיך ולהיצמד אל הנדבך הכפרי. מאחר שהמדינה השקיעה עד לאחרונה את עיקר המאמץ בפיתוח היישובים העירוניים, יוצאים הבדווים-פלאחים נשכרים, בהשוואה לבדווים, מבחינת ההיצע של מקומות המגורים העומד לרשותם. ראוי, אם כן, שהאמונים על קביעת מדיניות התכנון עבור האוכלוסייה הערבית-בדווית ייקחו לתשומת לבם את התוצאות שיש להתמקדותם המתמשכת ביישוב העירוני. בקשתם החוזרת ונשנית של הבדווים שלא הצטרפו אל העיירות להקים עבורם יישובים כפריים הומוגניים, אשר יישאו אופי מסורתי מבחינה חברתית וכלכלית ויאפשרו שמירה על אוטונומיה שיוכית, נובעת מן הרצון להיצמד אל הקרקע ואל אורח החיים הנגזר מן המבנה השבטי. השמירה על אורח חיים זה חשובה במיוחד לבדווים, ובכך אין הם שונים מאותם יהודים אשר ביקשו להקים לעצמם בעשורים האחרונים יישובים קהילתיים, כחלופות כפריות לערים שמהן יצאו. בשני המקרים מדובר בבחירה באורח חיים הנגזר מגודל היישוב, ממיקומו ומהרכב אוכלוסייתו. הקמת יישובים כפריים חדשים לבדוויי הנגב או הכרה ביישובים הכפריים

שלא הוכרו עד כה הן עדיין בבחינת אתגר העומד בפני קובעי המדיניות. בשנת 1998 נפלה הכרעה מדינית בנושא זה – ממשלת ישראל אישרה, באמצעות ועדת השרים לענייני בדווים, הקמת חמישה יישובים כפריים חדשים עבור האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב ואף קבעה את מיקומם. יישובים אלה, הנושאים בינתיים שמות זמניים, ממוקמים בתוך המתחם של שבטי הבדווים ועתידיים לשמש אותם, למרות שלא הוצהר על כך. היישוב המוצע **מרעית**, מצפון לכסייפה, נמצא בתוך המתחם של תת-המטה הבדווי ט'לאם. היישוב המוצע **תראבין**, המיועד לקום מדרום-מזרח לרהט, נועד לאכלס ארבעה שבטים בדווים של מטה תראבין, המפוזרים עתה בארבעה מקומות שונים. היישוב המוצע **בית פלט**, המתוכנן לקום מדרום לכביש באר-שבע-דימונה, נועד לשבטים בדווים מתת-המטה קדיראת, המתגוררים משני צדי כביש באר-שבע-דימונה. היישוב המוצע **הואשלה**, המתוכנן לקום מדרום לערוער וכביש באר-שבע-דימונה, נועד, כפי שמלמד שמו הזמני, לשבט הבדווי אלהואשלה. שבט זה נמנה אף הוא על תת-מטה קדיראת, אך אנשיו מבקשים להתגורר ביישוב משל עצמם, והדבר אושר על-ידי גופי התכנון. היישוב המוצע **באר-חיל**, המיועד לקום מדרום לקיבוץ רביבים, נועד לבני המטה הבדווי אלעזאזמה המתגוררים בסביבה. חמשת היישובים המוצעים ירחיבו את הנדבך הכפרי המתוכנן, שיישוב בעיקר על-ידי בדווים. ההיצע של מקומות מגורים כפריים יגדל, וכך יוכלו הבדווים להיחלץ מן הלחץ של תהליך העיור. הפער הגאוגרפי בין שתי קבוצות התרבות עתיד לגדול – הבדווים-פלאחים ימשיכו להתרכז ביישובים העירוניים, ואילו הבדווים שבפזורה יעדיפו את צורת היישוב הכפרי.

מלבד לחמישה יישובים כפריים אלה, שיאוכלסו על-ידי קבוצות בדוויות, הוכר במהלך שנת 2000 היישוב הבדווי-פלאחי **דריג'את**, מצפון מערב לעיר ערד, כיישוב כפרי. עד אז נחשב יישוב זה לבלתי מוכר, והוא היישוב הבלתי מוכר הראשון בנגב אשר זכה להכרה רשמית. הכרה זו עשויה לחזק את התביעה להכיר גם בשאר היישובים הבלתי מוכרים שבפזורה. אם תתקבל התביעה, הדבר עשוי להרחיב עוד יותר את הנדבך הכפרי.

תהליך העיור בנגב הביא בעקבותיו הפרדה גאוגרפית גדלה והולכת בין בדווים לבדווים-פלאחים. גם השוני באורחות החיים, מן הבחינה החברתית-תרבותית, חיזק את ההפרדה בין שתי קבוצות המוצא. אותם בדווים אשר ראו במסורת גורם רב-חשיבות לא יכלו להשלים עם המעבר לעיירות, לצד הבדווים-פלאחים, והחליטו להישאר בפזורה ולדרוש לעצמם יישובים נפרדים – יישוב לכל שבט או לכל פלג-שבט. הם ממשיכים לקיים את המסורת הבדווית, ובה בעת גם ממשיכים להיאבק על אותן קרקעות שהם רואים עצמם כבעליהן. המאבק על הקרקעות והמאבק על ייחודיות מרחבית עבור הקבוצה השיוכית חברו יחד, כדי לשמור על יסודותיה של החברה הבדווית המסורתית, מבחינה מרחבית-תרבותית, גם בימים אלה, ימים של תמורה מבנית רחבת היקף.

לעומת הנותרים בפזורה, יצרו תושבי העיירות נדבך מרחבי-חברתי חדש בחברה הבדווית בנגב – הנדבך העירוני. התושבים בעיירות פורצים בהדרגה את המתכונת המסורתית. בעיירות, ובמיוחד בעיר רהט הגדולה שבהן, ממשיכה להתקיים היבדלות חברתית-תרבותית בין בדווים לבדווים-פלאחים, וזו מוצאת את ביטוייה בהפרדה מרחבית של מגורים ובהימנעות מנישואין בין-קבוצתיים. כמו כן נמשכת במלוא עוצה התחרות הפוליטית בין הקבוצות השיוכיות. אך עם זאת, מתנהל בין הקבוצות משא ומתן, ואף קמות מסגרות פוליטיות בדמות קואליציות אלקטורליות החוצות גבולות שיוכיים. קואליציות אלה מושתתות על חלוקת משאבים בין הקבוצות השונות ומביאות ליחסי עבודה בין אנשיהן בזירה המוניציפלית. קביעת ההרכב של סגל הרשות המקומית, אף היא מושפעת מן המסגרות הקואליציוניות שקמו למטרת בחירות.

עובדות אלה יוצרות רשתות חדשות לניהול החיים המקומיים. החיים בעיירות אומנם מלאים תחרות, ולא אחת גם ריב ומדון על רקע הפיצול השיוכי של תושביהן, אך הצורך לחיות בכפיפה אחת מחייב לפתור בעיות, למלא אחר צרכים, להבטיח אינטרסים, ובעיקר להשיג הישגים אישיים וקבוצתיים. החיים בצוותא גורמים לעתים קרובות לשינויים בדפוסי ההתנהגות החברתית, אשר עם הזמן מחוללים תמורה תרבותית מבנית. מבעד לפריומה של ניהול החיים המוניציפליים, נראה תהליך של תמורה בה הבדווים-פלאחים עברו, ועדיין עוברים, אמנציפציה פוליטית מלאה ביישובים העירוניים החדשים ועושים בה שימוש לצורכיהם. בתחילת הדרך, הם נהגו כך כאילו כפאם שז, אך יש לקוות שעם הזמן יחלו לפעפע יחסים חברתיים מבעד למחיצות השיוכיות המסורתיות שבין שתי קבוצות המוצא הראשיות בקרב האוכלוסייה הערבית-בדווית בנגב. המציאות העכשווית בעיירות הבדוויות בנגב עשויה להיות תחילתה של תמורה זו, שמלוא היקפה עדיין סמוי מעינו של המתבונן הפסימי.

רשימת מקורות

ראיונות

אבו-עדיסאן, ס' – היה בחייו משורר וזקן חמולה ממטה אלעזאזמה. התקיימו עמו ראיונות רבים בנושא העימות בין בדווים לבדווים-פלאחים.

אלענאן, מ' – שיח', מוח'תאר השבט הבדווי אלסואעד, בעל ידע רב בתולדות שבטו. התקיימו עמו ראיונות במועדים שונים.

אפרתי, ד' – שימש כראש מועצה ממונה בעיירה חורה. רואיין בתאריך 24.9.98.

בר-צבי ש' – חוקר התרבות של בדווי הנגב התקיימו עמו ראיונות במועדים שונים.

מרויאיינים שונים, בעיקר מקרב הבדווים-פלאחים, אשר ביקשו שלא לציין את שמם.

ספרים ומאמרים

אלחאג', מ', ורוזנפלד ה', 1990, **השלטון המקומי הערבי בישראל**, המכון ללימודים ערביים, גבעת חביבה.

אל-חאג' מ', לוין-אפשטיין נ', וסמיונוב, מ', 1994, **הערבים בשוק העבודה בישראל**, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.

אלעארף, ע', 1936, **שבטי הבדואים במחוז באר-שבע**, דפוס שושני, תל-אביב.

בן-דוד, י', 1982, **שלבים בהתפתחות היישוב הבדווי הספונטני במעבר מנוודות-למחצה להתיישבות קבע**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

בר, א', 1985, **בדואים מול פלאחים – תהליכים חברתיים בהתיישבות הקבע**, המחלקה לגאוגרפיה, אוניברסיטת בן גוריון, באר-שבע.

בר, ג', תשל"ג, **ערביי המזרח התיכון**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

גרוסמן, ד', תשנ"ד, "הפלאח והבדווי בשולי המדבר, מערכת היחסים ואסטרטגיות קיום", בתוך: מאיר, א' וד' גרוסמן (עורכים), **היישוב הערבי בישראל, תהליכים גאוגרפיים**, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן והאוניברסיטה העברית, עמ' 21-47.

מדינת ישראל, משרד המשפטים, **חוק רכישת מקרקעין בנגב**, הסכם השלום עם מצרים, תש"ם-1980.

מרקס ע', 1974, **החברה הבדווית בנגב**, הוצאת רשפים, תל-אביב.

קרסל ג', 1970, "נישואי אולאד-עם בג'ואריש – אספקטים של עיור ומסורת", **המזרח החדש**, כרך כ', חוברת מס' 1, עמ' 20-51.

קרסל, ג' מ', 1972, "תמורות בחברה בדווית מתעייירת: המקרה של קרית-ג'ואריש", **רשימות בנושא הבדווים (III)**, מדרשת שדה-בוקר: בית-ספר שדה, עמ' 26-42.

קרסל, ג' מ', 1976, **פרטיות לעומת שבטיות: דינמיקת של קהילת בדווים בתהליך התעייירות**, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

קרסל ג' מ', 1995, **סיכום פגישות: הוועדה לבחינת המסגרות המוניציפליות ההולמות לעיירות המועצות האזוריות חורה ולקיימה, המנהל לשלטון מקומי, גף למינהל מוניציפלי – משרד הפנים**, 8.07.1995.

Brhane, M., 1977, *Narratives of the Past, Politics of the Present Identity, Subordination and the Haratines in Mauritania*, Ph.D. dissertation, The University of Chicago.